

БОГДАН ЛЕПКИЙ

НАШЕ ПИСЬМЕНСТВО

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

від найдавніших до теперішніх часів

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА Ч. 4.

БОГДАН ЛЕПКИЙ

НАШЕ ПИСЬМЕНСТВО

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
від найдавніших до теперішніх часів

КРАКІВ

1941

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Накладом „Українського Видавництва”, Краків, Райхсштрассе 34. II.
Друкарня „Поспішна”, Краків, Райхсштрассе 34. Телефон: 147-86.
Verlag „Ukrainischer Verlag“, G. m. b. H., Krakau, Reichsstrasse 34.
Buchdruckerei „Pospieschna“, Krakau, Reichsstr. 34. Fernruf 147-86.

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Київська княгиня Ольга (945—957) була христіянка. Вона просила цісаря Оттона, щоб прислав їй місіонарів; Адальберт, пізніший архиєпископ магдебурзький, проповідував віру Христову в Києві.

Але внук Олега Володимир Великий одружився з Анною, сестрою візантійських цісарів Василя й Константина, і прийняв християнство з Візантії 988 р.

Прийшов митрополит грек, повстало кілька епархій, побудовано величаві храми й принесено цілу низку книжок у тодішній болгарській мові, яку, як слов'янську, все ж таки краще розуміли в Києві, ніж грецьку або латинську.

Так дістала Україна готову й дуже вже вироблену літературну мову, що скоро поширилася по Україні, а то тим легше, що крім грецьких духовників приходили туди також і болгарські з тодішнього духовного середовища в Охриді. А все ж це мова була чужа, і народня українська мова мусіла цілими сотками літ боротися з нею, заки виборола собі повні права й стала мовою не лиш селян, але й вищих станів, не лиш мовою народніх пісень і казок, але й літератури в повнім розумінні цього слова. Разом із християнством прийшли в Україну культурні впливи з Візантії в усіх напрямах життя, на княжім дворі, в церкві, школі і т. д.

Приїзд грецьких іконописців до Києва

Матеріальна й духовна культура так скоро розвивалася, що Тітмар Мерзебурський, що був у Києві 1018 р., не міг надивуватися її високим осягам.

Київська держава за Володимира Великого й його сина Ярослава стала одною із найбільших, які знає історія. Отоді то й починається в нас розвиток писаної літератури. Розуміється, що тодішні письменники — здебільша духовні — головну увагу присвятили питан-

Княжий писар (рисунок із Кенігсберзького літопису)

Ініціали рукописів княжої доби

ням віри й потребам церкви. Передусім подбали вони про святі й літургійні книги, про твори отців церкви й про духовні науки. Псалтиря здобула собі незвичайну популярність, а улюбленою лекциою стали також збірники з писаннями Івана Золотоустого¹⁾, Василія Великого, Григорія Богослова й ін. отців церкви. Не менше любили тоді енциклопедичні збірки.

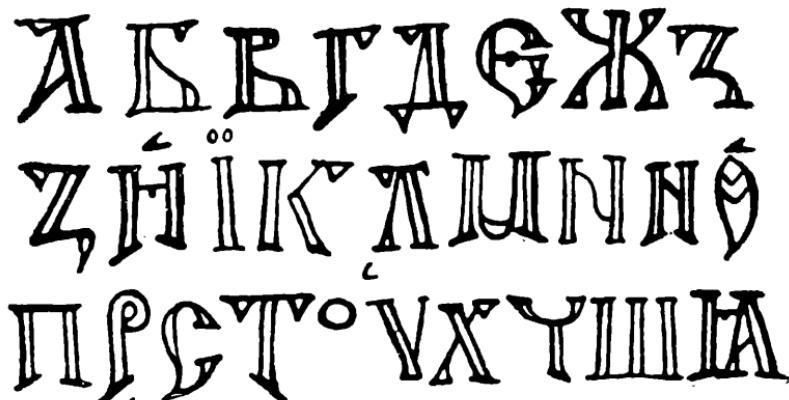
Сторінка „Остромирової Євангелії”. Зразок письма т. зв. уставу

„Остромирова Євангелія” з 1056 року та „Святословові Збірники” з 1073 та 1076 р. це найстарші наші книги, що переховалися з цих таких давніх часів.

З історіографії відомі були хроніки Малали, Гамартола, Сінкеля й Манасії, а „Хронограф”, „Палея”, „Шестоднєв”, „Фізіолог” та „Космографія” Косми Індикоплова заступали популярні

¹⁾ Коло 200 проповідей Золотоустого знано в Україні.

наукові підручники, хоч і не все були вони навіть з тодішньою науковою згідні. Зразки мистецької літератури давали високоцінні релігійні пісні (тропарі, кондаки, воскресний канон), а згодом і мандрівні повісті про Александра Великого, про Троянську війну, Індійське царство та про Варлаама й Йоасафа. (Цю останню

Заголовкові букви із „Збірника Святослава” 1073

Крумбахер дуже високо цінить, називаючи її апологією християнства²). Широкою струєю напливала й удомашнювалася в нас література апокрифічна, ота величезна християнська епопея, що хоч не годилася

²) Ця повість, то легенда з життя Сідарти (Будди), що під іменем Йоасафа став святым. Його батько Авенір переслідував християн, але Йоасаф, утважений у Христовій вірі мудрим пустинником Варлаамом, не тільки сам, не зважаючи на всі спокуси, лишився вірний Христові, але й жорстокого свого батька переконав, що, крім Христової, нема іншої правдивої віри.

Знаменита композиція, уміле орудування світлотінню, ідеалізм героя та поетичний дух твору промостили йому шлях на Захід (у латинських перерібках) і на Схід (у грецьких). Довгий час вважали Івана Дамаскина автором цієї повісті, тепер дату її написання відносять до VII століття. У нас була вона відома вже правдоподібно в XII ст. У скороті подає її Тупталенко в своїх Четих Мінеях. Прегарну притчу з неї — „Притча про життя” — опрацював І. Франко.

з наукою церкви, але промовляла до душі народу своєю поетичністю, пієтизмом і багатством фантазії.

Небагато знаємо тодішніх письменників і так само небагато знаємо щось близчче про них. Діляться вони на приклонників високого стилю і на тих, що хотіли промовляти до народу більше приступним способом.

Іларіон, перший митрополит-українець (із Радивилівського літопису)

До перших належить Іларіон і Кирило Турівський, до других Нестор і Теодозій Печерський.

Іларіон, перший українець на митрополичім престолі у Києві (1051 р.), лишив нам своє „Слово о законі й благодаті”, твір високомистецької риторики, в якому ерудиція не вбиває тлібокого чуття. Автор, гордий із своєї держави, молить Бога, щоб не віддав нас у руки чужинців. Іларіон славословить кн. Володимира Великого, що володів не в якійсь бідній і невідомій землі, але в нашій, що відома в цілім світі. Оцей патріотизм і національна свідомість автора притягає читача до нього.

Кирило, епископ Турівський (коло 1130 р.), автор молитов, розвідки про монаше життя і ін., був знаменитий проповідник, що добре знав Святе Письме, патристику й теорію риторики. Проповідь на Велику

П'ятницю можна б сміло назвати релігійною поемою. У своїх гимнах звязує літературну традицію з елементами народньої поезії.

Нестор (1056—1114), це відомий тагіограф, якого називають батьком нашої історіографії, хоч його авторство т. зв. хроніки Нестора все ще є не вирішеним науковим питанням. Певне, що написав „Життя Бориса й Гліба” та „Життя св. Теодозія Печерського”.

Теодозій Печерський, нар. з початком XI віку, один із основників славного Києво-печерського

Літописець Нестор (із давнього рисунку)

манастиря. Як ігумен, склав студійський устав, що нормував життя монахів. Писав для них поучення простою й легко зрозумілою мовою. Оснував бібліотеку, помер 1074 р.

Із вищої школи назовемо ще київського митрополита Клима Смолятича. Про нього каже літописець, що другого такого книжника й філософа не було в руській землі. Написав він у половині XII ст. посланіє до священика Томи смоленського, в якім обстоює потребу вищої науки.

До популярних письменників належав Яків Монах, що написав „Память і Похвалу князеві Володимирові В.”, якого порівнює з Константином Великим, а його бабку Ольгу із святою Оленою грецькою. Монахове оповідання про Бориса й Гліба визначається чималим драматизмом.

Українська історіографія у своїх первопочинах розвивалася анонімно й компілятивно. Замість цілої

Св. Теодосій Печерський (рис. із 1619 р.)

низки творів і авторів з різних місць і з різних часів, маємо нині три групи літописів, цебто так званий Несторів, Київський та Галицько-волинський. Творять вони мов би один історичний архів, одну збірну книгу про минуле українського народу.

Хроніки ці далеко відбігають від тодішніх хронік інших народів; вони живі, колъоритні, правдомовні, повно в них відгуків і рефлексів, забутих нині історичних рапсодів, повно доказів, що автори, хоч здебільшого монахи, все ж таки не зривали звязків з поезією

простонароддя. Берлінський проф. А. Брікнер каже, що „полудневі словяни не мають взагалі нічого подібного, але й хроніки сусідних країв лишаються далеко позаду”. Найкращий із них т. зв. Галицько-волинський літопис, що починається роком 1205, (смерть князя Романа). Більше суцільний від своїх попередників і більше індивідуальний та світський, а навіть лицарський, показує нам, як на західніх землях України заломлюється давній київський лад і як починає творитися новий, близчий до західної Європи, як справи віри роблять місце питанням держави і як патріотичне почуття та розуміння лицарської чести набирають щораз більшого значіння. Центральною постаттю тієї хроніки, мов головним героем історичного роману, є король Данило Романович. Кажу — роману, бо Галицько-волинський літопис робить дійсно враження історичної повісті з XIII століття, хоч не тратить вартості як цінне історичне джерело.

Близький до хронік був Печерський Патерик, творений на зразок таких патериків, як Синайський, Єрусалимський, Скитський, а може навіть т. зв. *Vitae Patrum* (Життя св. Отців). Печерський Патерик — це епопея аскетизму в Україні. Його гніздом і головною остоєю був київський печерський монастир. Про життя й чуда його жителів і подвижників розказує Патерик. Завязком Патерика було Посланіє Симона до Полікарпа й Посланіє Полікарпа до Акиндина. Його доповнювали щораз новими матеріалами, перекладами на чужі мови й нераз друкували. У церковно-словянській мові появився Патерик друком перший раз 1661 року. Майже 30 літ скоріше вийшов у мові польській. Це одна з найбільш почитних книжок в Україні. Тоді, як Київ лежав у руїні, Патерик мерехтів над Печерськом, мов золотий кружок над головою мученика.

Релігійним духом пройнята також „Мандрівка Данила до Святої Землі”. Данило, мабуть

ігумен якогось монастиря в Чернігівщині, вибрався в роках 1106—1108 до Палестини й описав її, особливо Єрусалим, у спосіб простий і щирий, нотуючи те, що сам бачив і те, що від інших чув. Цей його опис переклали на мову німецьку, французьку й грецьку, бо

Монах книжник

є він один із кращих зразків подорожничої літератури XII століття. Ігумен Данило не забуває за свою рідну землю. Молиться за неї і ставить лямпу на гробі Христовім за свого князя і за всю руську землю. Цікавий, щирий і правдомовний, близький нам, не зважаючи на таку велику віддалу часу.

Зате світським можна назвати „З а п о в і т к н я з я В о л о д и м и р а М о н о м а х а”, в якім князь повчає своїх дітей про обовязки й завдання доброго володаря, згадуючи не одне із свого власного минулого. Твір високогуманний, у його мові й змісті чимало відгуків з рідного побуту. Цікавий зразок світського та до того ще й княжого пера.

Князь Володимир Мономах

Годі не згадати також про б и л и н и, київського циклу, про ті поеми, в яких зображений князь Володимир В. і його герої, що поборюють усякі ворожі сили. Билини затерлися в Україні в народній памяті, зробивши місце пізнішим козацьким думам, і збереглися далеко на півночі, в зимній і далекій олонецькій губернії та все ж таки ще й нині віє від них подих українського степу й мерехтять далекі відблиски близкучого київського життя за часів князя Володимира Великого.

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД

Найціннішим твором української поезії XII ст. а разом із тим найдорожчою перлиною слов'янської поезії в цілім середньовіччі, є ліроепічна поема „Слово о полку Ігоревім”. Невідомий нам з імені автор оспівує похід Ігоря, князя Новгород-сіверського, його сина Володимира й ще двох князів на половців 1185 р. Зустріч Ігоря з братом Всеволодом, соняшна затъма, нічний похід степами, бій на Каялі, неволя Ігоря і втеча до рідної землі пересуваються перед нами, як яскраві, імпресіоністично трактовані картини. Між них вставлені рефлексії, порівняння того, що є, з тим, що колись було, й ліричні інтермецца. Найкраще із них — „Плач Ярославни”, Ігоревої дружини. В акції живу участь приймає природа. Краєвид живе з людиною, теперішність випливає з минулого, скрізь панує невблаганна логіка. Два первні, добрій і злий, Дажбог і Див, зударяються з собою. Похід Ігоря, це один із епізодів тієї боротьби, що її вели наші предки з азійськими степовиками, боротьби Європи з Азією й тому автор ставиться до своєї теми так поважно.

Хто він був — не знаємо. Може прийшов з Галича з Ігоревою жінкою, дочкою галицького князя Ярослава, як її дружинник, а то й свояк, бо найбільше з усіх князів звеличав якраз Ярослава й його дочку. Як воно не було б, він дуже добре визнавався в родових княжих відносинах, здавав собі справу з грізного положення

своєї батьківщини і з цілої душі хотів спинити князів у їх безтямнім гоні у пропасть. Людина високоосвічена, вроджений геніяльний поет, знавець чужих літератур, від грецької до скандинавської, але й своєї не легкова-жив. З народньої поезії брав порівняння, образи, при-повідки, а може й форму свободного, речитативного вірша, так близьку до похоронних пісень³). Так, як геть

Князь Ігор добуває половецький табор (рис. із Радивилівського літописного кодексу)

пізніше його літературний нащадок Шевченко звязав у гармонійну цілість елементи поезії верств освічених з першими народньої пісні. Хоч не випровадив на сцену селян, але дав найкращий вислів їхньої душі — пісню.

Поему цю відкрив 1795 р. Мусін Пушкін. З неї зробили копію для цариці Катерини II і 1800 р. оголосили друком. На жаль, рукопис запропастився 1812 р., під час наїзду Наполеона на Москву, через те нині в тексті багато т. зв. „темних місць”.

„Слово о полку Ігоревім”, хоч розмірами мале (коло 700 стрічок), має нині велику літературу за собою. Сотки

³) Можливо, що пізніше й дещо із Слова перейшло в літературу народню.

перекладів на всякі мови й велика кількість праць, багато видань із вступами й коментарями щонайкращих філологів і літературознавців. Поема ця відразу зацікавила й до нині не перестала цікавити людей, що мають відчуття для мистецьких виявів духа.

Дуже цікавий памятник нашої старої літератури це Моленіє Данила Заточника. Молодий, світський чоловік, подібно як колись Овідій, попав у неласку князя, і його заслано над озеро Лач. Звідти написав до князя прохання (моленіє) у формі дидактично-політичної статті на тему багатства й біди, мудrosti й глупоти, чеснот і прогріхів жіночих, гідних і негідних урядовців, а вже врешті добрих і недобрих князів. Рукопис обліпив воском і кинув в озеро. Проковтнула його риба, рибу зловив рибак і приніс до княжої кухні. Так оце моленіє і дісталося до княжих рук. Досі нема згоди між ученими, чи правда це, чи літературна видумка. Мабуть маємо твір не в оригіналі, а в пізній перерібці. Звідси й надмір афористичного матеріалу й несуцільність тону. Автор раз виступає в ролі прохача, то знов у характері судді, раз просить, то знов критикує й насміхається злобно. Моленіє цінне своїм гномічним матеріалом, зібраним із книг та з уст народу. Матеріал цей творить цікаві ілюстрації до побуту в княжих часах.

Проповідь Іларіона, „Галицько-волинський літопис” і „Слово о полку Ігоревім” це ті верхи, на які знялася українська література в своїм поході від первоочинів до ХІІІ століття.

Візантійських впливів на неї годі недоцінювати, але й перецінювати їх не можна.

В „Слові о полку” читаемо: „Тут (цебто в Києві) й німці й венедці й греки й морава поють славу Святослава”. Київ, як город, у якім перетиналися шляхи з півночі й заходу на схід і на півднє, мав на всі сторони світа відчинені брами для культурних, отже й літературних впливів.

Варяги, торговля з німцями, чехами, італійцями та сусідство з Польщею й мадярами, наближували Україну до заходу Європи. Всі культурні здобутки, всі нові мистецькі напрями приходили насамперед в Україну, а щолиш звідси мандрували даліше, на північ.

Правда, що завдяки вірі, яку Україна приняла з Візантії, наплило звідти та від болгар чимало релігійних, історичних та інших, хоч і не найкращих, книг. Але не попадали вони в пустку, в країну диких безкультурні. Україна мала свою власну літературу усну, настільки багату й гарну, що навіть монах-письменник піддавався її чарам і пишучи, напр. літопис, вплітав у нього неодно з усних переказів. Тому то українська література, навіть найстаршого періоду, виявляє чимало оригінальності. Брікнер каже, що „...тільки на сході, т. з. у нинішніх українців, повстала вся староруська суть, ...навіть вклад Великого Новгорода, бодай в літературі, є дуже скромний”.

Признають це й російські видатні вчені Шахматов і Пипін. Пипін каже, що церковно-слов'янську мову принесено перше всього на ґрунт український, до Києва. Правда, Новгород охристився тоді, як і Київ, але в духовім житті, в літературі, він був безпосередньо залежний від Києва й довгі літа в тім напрямі не мав незалежного значіння.

Українська література, від початків до XIII ст., розвивалася на переломі поганського й християнського світогляду. Характеризує її з одного боку туга за вірою, предків, а з другого проповідь нової релігії. Віру предків зберігає пісня й народній переказ, нову віру ширить письменство. Геніяльне „Слово о полку Ігоревім” звязує їх у гармонійну цілість. Та література є цікавим образом боротьби чужих впливів із рідними первінами, поганства з християнством, вічевого ладу з феодальним, врешті управного поля із степом і лісом, — Європи з Азією.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

На жаль, гарний початковий розвиток української літератури зупинив наїзд Андрія Боголюбського на Київ 1169 р., а також і погром українських князів над Калкою 1225 р., і збурення Києва та знищення українських земель татарами 1240 р. Київ, метрополію України, розграбили й поруйнували, а мешканців вигубили або забрали в полон.

Київ, за словами Адама Бременського, „суперник Царгороду й преславна оздоба східної церкви”, із своїми чотирьома сотками святынь, з розкошами аристократії і достатками міщанства та селян, із високо розвиненим мистецтвом і промислом ніколи вже не вернувся до давньої своєї світlosti.

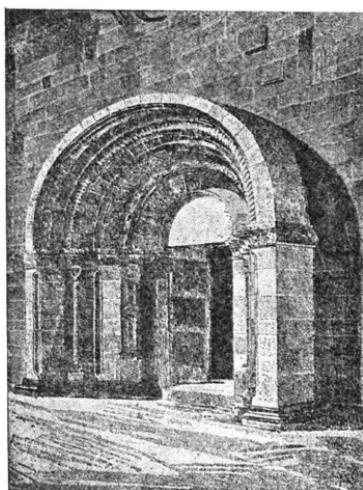
Життя відпливало з нього на північ і на південний захід.

На півночі українська еміграція причинилася до розросту нової держави (від 1328 р. князівства московського), а на заході скріпила Галич, що вже в XII столітті дійшов до значного політичного й культурного розвитку.

Року 1211 зединився Галич з Волинню, і з'явилася там ідея монархізму. Здійснюють її Ярослав Осьмомисл (1152—1187), Роман (1199—1205) і Данило (1205—1264),

коронований папським легатом на короля в Дорогичині 1254 р.

Величавий собор у Крилосі, якого фундаменти відкопано недавно, церква св. Пантелеймона (нині костел св. Станіслава) близь Галича і тридцять інших добутих із землі церковних фундаментів свідчать про високий рівень тодішньої галицької культури. Галицька Євангелія з XII—XIII ст. (нині в Москві), за словами росій-

Вхід до церкви св. Пантелеймона в Галичі,
пам'ятка галицького будівництва XII—XIII. вв.

ського мистецтвознавця А. И. Некрасова, має мініятюри чотирьох евангelistів, зовсім інші, ніж ті, що були в решті Русі. Була це окрема мистецька галицька культура. Вона проявилася в архітектурі, а в маллярстві стояла так високо, що наші мальярі прикрашували в XIV і XV ст. своїми фресками стіни катедр у Krakovі, Любліні, Сандомирі та костелів у Бresлаві, Вислиці, на Лисій Горі й у інших місцях.

На жаль чимало з того добра пропало раз на все, або може чекає ще кращих часів, щоб вийти наверх.

Мабуть і неодна книжка пропала. З того, що маємо нині, виходить, що після татарських нападів ослабла наша літературна творчість. Бракло їй спокою й добро-буту, бракло давньої національної гордості, яку ми бачили напр. в Іларіона. Замість бадьорих акордів, стали гомоніти елегійні тони в роді „покарав нас Господь за гріхи наші!...”.

До безнастанних княжих міжусобиць, до боярських коромолів проти князів і до жахливих монгольських нападів приходить ще також зміна економічних відносин в Європі. Винайд компасу⁴⁾ й оживлена діяльність Ганзи спрямували купецтво до західних берегів Європи. Купці перестали боятися на заході норманів, а від України відстрашували їх тепер татари. Тому то й висихали жили, що ними напливало до нас золото й срібло. Росте вправді й збагачується Галич, а за ним і Львів, але разом із тим росте також галицька олігархія, що накоїла стільки лиха.

З визначніших письменників того часу згадаємо київського монаха, а пізніше володимирського єпископа Серафіона, автора моралізаторських проповідей, писаних ядерною мовою й добре оформленіх. Писав він, що за наші гріхи наслав на нас Бог нарід жорстокий, безсердечний, лютий, який не пощадив ні молодої краси, ні немочі старечої, ні молодих літ діточих. Писав краснорічivo, але щиро й тепло. Згадаємо й Кирила II, автора т. зв. „Правил Кирила”, які мають не лише релігійне, але й літературне та культурно-історичне значіння⁵⁾. Годі не згадати ще й митрополитів Кипріяна й Григорія Цамблака, болгарів, бо завдяки їм оживи-

⁴⁾ перша згадка про нього з р. 1190.

⁵⁾ Одної людської душі не варт світ цілий. Як же ж тоді не має каратися в огні вічнім цей, що згіршив душі многі? Чоловік простил відповість перед Богом тільки за свою власну душу, а духовний за душі своїх вірних.

ділить їх на чотири редакції, з них найцінніша остання, відома з кодексу Биховця, видрукованого щолиш коло року 1250, а доведеного до р. 1507.

Багата в матеріял часто-густо неперевірений, а навіть легендарний, але жива й барвиста, робить врахування історичних оповідань і з того боку нагадує Галицько-волинський літопис, хоч вартістю навіть не наближується до нього. Автор аристократ, мова його 'урядова, слідно в ній польські впливи.

Хроніка Супрасльського монастиря, це короткий вибір з давніших хронік, доповнений записками з XV ст. Додано до неї повість про побіду кн. Костя Острозького під Оршею (1515 р.) і ритмічну „Похвалу” в його честь, що нагадує дещо епілог „Слова о полку Ігоревім”. Стиль трохи усучаснений і досить панегіричний.

Цікавим зразком тодішньої епіки є „Пісня о воєводі Степані”, записана у Венеції і видрукована в чеській граматиці Благослава (1571 р.).

Письменство княжих часів було твором духовників і вищих кругів народу. Нижчі круги мали свої пісні, казки, перекази й пословиці. Була це ціла велика народня література, що корінилася в давніх часах, аж до родово-племінного періоду включно. Німецький учений Боденштедт захоплюється нею. Він каже, що в ніякій країні дерево народньої поезії не дало таких величних плодів і ніде дух народу не відбився так живо і ясно, як в українській народній поезії. Тієї самої гадки були й інші чужі вчені. Чужі поети, як Пушкін, або Мальчевський та Словацький, користувалися нею. Чимало в тій поезії та в переказах відгуків з княжого періоду. Досить вказати на билини київського циклу та на ті залишки старинних рапсодів у наших літописах, що на них вказав М. Грушевський. А скільки того добра скривається по нинішній день у наших колядках, щедрівках та гагілках, у наших казках і переказах!

Якою поезією навіяна наша народня лірика, наші пісні про лихо й горе, якого зазнав народ у своєму житті! Не останнє місце займають тут пісні про напади татарські: „О пісне народня, одна ти мене, лиш одна ти мене не лишаєш і куди тільки доля мене не жене, ти за мною, як пташка літаеш!”

Література XIV—XVI ст. слабо опрацьована. Не все знаємо, чи якусь книжку тоді написано, чи тільки на ново зредаговано. Якраз у XIV ст. кріпшає літературний рух у Сербії та Болгарії, а Волощина також пише по-словянські. Йдуть тоді культурні впливи на Україну і з Полудня і з Заходу.

Путь Єфрема з Царгорода до Києва

НОВІ ПОДИХИ В ЛІТЕРАТУРІ

Із Заходу прийшов гуманізм і ренесанс, друкарство, реформація, театр, нова школа, науковий поступ.

З гуманізмом зустрілася багатша українська молодь на загорянських університетах.

Франц Скорина, з його Біблії 1517 р.

Гуманістом був білорусин Скорина, що видав першу руську біблію⁷⁾, а також альбанець,

⁷⁾ того самого року (1517), що Лютер проголосив свої тези.

Сторінка з „Пересопницької Євангелії XVI. ст.

Максим Грек. Справаджений для ревізії церковних книг, він хотів зревідувати також і світогляд на Русі. За те просидів 30 літ у вязниці, де й помер. Москвалі цілували його кайдани, як святощі, але від його

Докончаній бы си линні граву великої гра
д європейскій. придержані щелнія гороз
з молока хлібні дри. І докончаній із
шани ѹкраковъ скыльшкан полтоць
з воли, і си ѿмезъ падецкого городоу
оранію. и скончаш із фокоже зунаро
жніє. дість. десѧтъдесятъ лѣто.

Кінцева сторінка першої друкованої книжки („Осьмогласника”),
що її видав Швайпольд Фіоль у Кракові 1491 р.)

поглядів утікали, як від злого духа. Його діяльність
мала чималий вплив і на Україну.

Реформація не поширилася серед простонароддя, але схвилювала вищі круги. (Недаром Потій називає Смотрицького авгсбурзьким пастором, що до молока правовірних батьків долив жовчі Лютра, олію Кальвіна й отруї Цвінглі). Завдяки реформації звернули пильнішу увагу на народню мову. Социніянин Негалевський переклав євангелію на мову, зближену до народної (так само і Тяпинський). Рукопис Пресопницької Євангелії (1556—1561) це найрозвізніший із усіх східнослов'янських рукописів:

Друк відіграв в Україні першорядну роль. Перші слов'янські друки німця Ш. Фіоля, появилися в Кракові

ТЫ СПЯС ПЯС СПЯС СПЯС
ДИЛУА В СИЯ СИЯ УГИШИ МОЛЮ

Іеребе ѿбо слово святбориіхъ обеїхъ, за а
съдеофиле . оніхъ нача іс , гво ѿ
рнти же иоуити . донегоже днє ,
заповѣдавъ апломъ дхомъ сты ,
іхже избра въ знесися . пренімн
же ипостаси сїе жива пострада
иїи своїмъ . въ мнозехъ истиинихъ знаме
нійхъ .. днъ ми четыри десятми іавлѧ
ѧса имъ иглѧ іаже ѿцртвін бжїи снї
матже нїады , повелѣбаше имъ ѿросалн
ма нешибати . иождати обѣтованіе
шчес , єже слышаште ѿмене . іако ішанив
іубо кртиль єсть водою . выже и мате кре
стина ск дхомъ стымъ , непомнізбхъ сї
днєхъ . оніже ѿбо сїшешися , въпрашахъ
въсїтѹ ибелінѹ пл пасхи . и на възнесе
ніє гнє.

Сторінка з „Апостола”, надрукованого у Львові 1574 р. в друкарні
Івана Федоровича

Заголовна сторінка „Острозької Біблії” (1581)

1491—1493 р. Справжнім мучеником за друкарську штуку був Іван Федорович, московський емігрант. Мав друкарню в Заблудові (маєток гетьмана Ходкевича), у Львові, а врешті в Острозі, де, дякуючи протекції українського магната кн. Острозького, видрукував 1580 р. славну Острозьку Біблію, найкращу

з усіх старих українських книжок. Друкарні виростали, як гриби по дощі, навіть по таких малих містечках, як Стрятирин у Галичині, де була також і фабрика паперу. Із Стрятиня переніс друкарню галицький шляхтич архимандрит П л е т е н е ць к и й до Києва, що й причинилося значно до тамошнього відродження. Він також пустив там у рух фабрику паперу. Вище згаданий гетьман Х од к е в и ч у Заблудові був справжній меценат

Григорій Олександрович Ходкевич
(гетьман литовський)

Єлисей Плетенецький

української культури й оборонець рідної віри, так само й князь Ю р і й С л у ць к и й, що заложив у Слуцьку школу й друкарню, і князь М и х а й л о В и ш н е в е ць к и й, опікун Скиту Манявського, й емігрант московський А н д р і й К у р б с є к и й, що осів у Міляновичах.

Але найпочесніше імя здобув собі князь К он стянтин О строзький (1526—1608), визначний вождь, основник школ у Турові, Володимири й Острозі. Школу в Острозі називали сучасні академією. Вчили там мови грецької, латинської і старословянської, а до

Герб князів Острозьких, великих опікунів української культури

того й сімох вільних наук. На вчителів покликав князь Острозький учених грецьких і своїх, як от Герасима Смотрицького, Христофора Броневського й клирика Острозького. Із тієї школи вийшов славний Мелетій

Петро Могила,
київський митрополит

Мелетій Смотрицький,
архиєпископ полоцький

Смотрицький, син Герасима. Острозький, один із найбільших панів в Європі, не жалував грошою ні на свої школи, ні на друкарню, ні на видання біблій.

І київські школи чимало завдячують своїм меценатам: Гальщі Гуловичівні, Петрові Могилі та іншим. Але це були все ж таки тільки виняткові появі. А тимчасом спроваджені до Польщі кардиналом Гозієм єзуїти покрили й нашу територію цілою сіткою шкіл, у яких пильну увагу присвя-

Герб львівського братства з його видань

чували питанням практично-педагогічним. Вони вміли здобути собі прихильність молоді й перетягали її на свій бік. А що до єзуїтських шкіл ходили також сини наших панів, так вони й їх перетягали в римо-католицький, а тим самим у польський табор. Небаром сини Ходкевичів, Радивилів, Слуцьких, а навіть Острозьких стали відступниками від віри й народності батьків.

На щастя, на їх місце виступило українське міщанство, що завдяки новим економічним відносинам значно збагатилося й освідомилося. Організувалося воно в братствах, інституціях, у яких давні народні традиції, ще з-старохристиянських часів, едналися з новішими впливами німецького міщанського життя. Братства бу-

ГРАММА=

ΤΙΚΗ ΣΤ Ν ΤΕ ΘΕ Ι.

ΣΑ ΕΚ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΓΡΑΜ.

ματικῶν,

Δε

Σ Π Ο Υ Δ Α Ι Ω Ν.

οἱ ἐν τῷ τῆς λεοπόλεως

παιδοτριβίων

Грамматикі слобоженна ѿ размічныхъ
грамматикствъ, сподѣнми ѿже
бывшемъ школѣ.

Δεῖξαθε παιδείας, μήποτε ὁργισθῆ
χυρί. Θη καὶ δύολεῖαθε ἐξ ὄδου δικαίας.

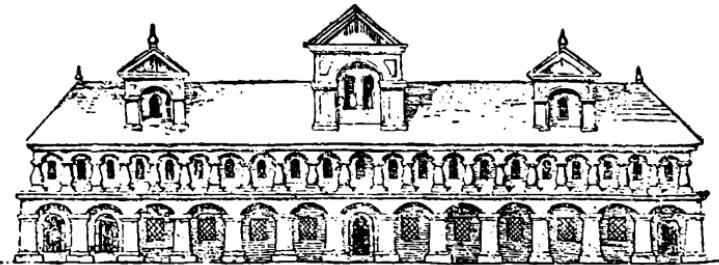
Прініціпіе наїзду місії, дане ісідла прогні
блеска губного поганства пустынія.

Заголовна сторінка шкільної „Граматики”, що її зладили учні львівської школи (1591 р.)

дували й утримували церкви, шпиталі, доми для старців, закладали друкарні й школи.

Найстарше братство, це львівське Успенське, що дістало почесний титул Ставропігії, цебто було вийняте з-під влади єпископа й мало навіть право догляду над духовенством. Братства повстали також у Перемишлі, Городку, Бересті, Замості, Рогатині,

Києві, Вильні, навіть у Маняві, де був славний монастир. Найславніша братська школа була у Львові. З неї розходилася наука широко й далеко, аж до Києва й на цілу східну Європу. Відкрили її як школу грецько-словенську р. 1586. Придбали визначних учителів, а директором став архиєпископ Арсеній, автор найкращої на той час „Граматики єлино-словенського

Будинок київської Академії (так виглядав при кінці XVII ст.)

язика". Ставропігійська школа була близька до тодішніх езуїтських і протестантських шкіл, вчила чужих мов, вичерпувала програму тривіюм і квадривіюм та знайомили учнів із зразками класичного письменства.

На зразок львівської братської школи уладжено й київську, що згодом отримала з колегією Петра Могили й стала відомою під назвою Могилянської Академії.

Колишню братську школу багато вивінували Гуловичівна, а так само й Могила призначив чималі фонди на свою колегію так, що обі ті установи, отримані в одну „академію”, мали сильні фінансові підстави. Першим ректором став львівський професор Ісая Козловський, а між професорами були здебільша колишні учні львівської школи: Копинський, Коссів, Сакович, Копистенський і інші.

По занепаді Острозької Академії й по зубожінні львівської Ставропігії, Київ знову стає вогнищем українського культурного життя. Київська академія промощує шляхи західнім впливам і сама впливає на Москву, Волощину й Сербію.

Школи викликали потребу наукових підручників: до історії (Гізель, Сафонович), до граматики

Архієпископ Теофан Прокопович

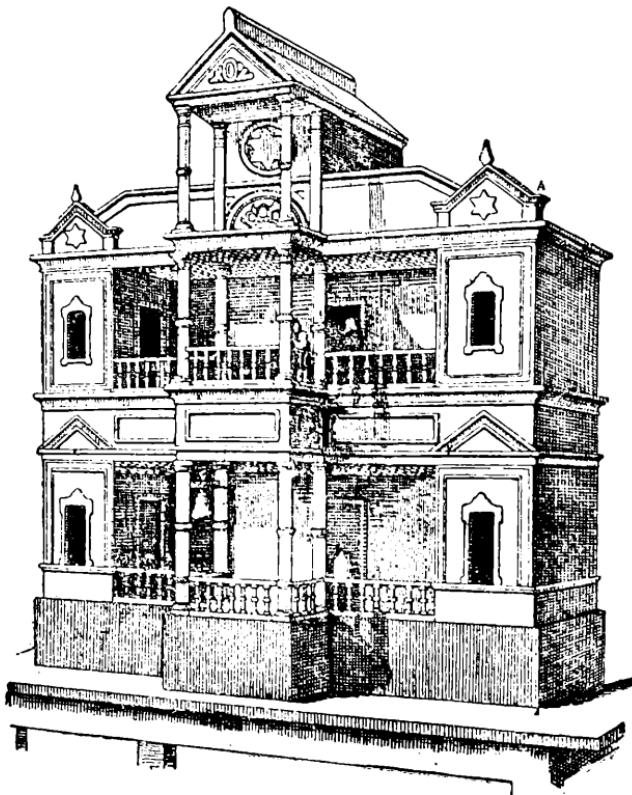
Юрій Кониський

(Арсеній, Зизаній-Тустановський, Смотрицький), до богословії (Ставровецький). Школа плекає шкільний театр, зразу містерії, міраклі та мораліте, а там і національні драми (Трофимович, Прокопович) та релігійні (Ростовський, Славинецький, Юрій Кониський). Між акти поважних драм вплітають веселі інтермедії та інтерлюдії (перші Гаватовичі із 1619 р.).

Школа вчила також писати вірші та дбала про розвиток поетики.

За прикладом єзуїтів зачали й по наших школах виставляти на сцені шкільні драми. Писали їх учителі поетики або й учні. Така драма складалася з прологу, фабули й епілогу. Пролог звичайно виголошував сам

автор. Драму, чи там комедію, грали студенти, а в епі-
логу містилася подяка запрошеним гостям. Між гостями
бував і сам гетьман. Найстаршу з цих драм „Христос пасхон” виставили у Львові 1630 р. В рік
пізніше з'явилось Волковичеве „Розмисленіє

Український вертеп (родини Галаганів)

о муці Христа”. У Києві 1673 р. виставили драму „Про Олексія чоловіка Божого”. Багато
алегоричних і мітологічних постатей мала драма Дмитра Тупталенка-Ростовського, п. н. „Комедія на
Різдво Христове”, написана за всіми тодішнimi
правилами шкільної поетики. Всі ці драми характери-

зує дидактизм і надмірна символіка. Вони далекі від реального життя. Щолиш Теофан Прокопович бере теми з історії. У „Владимирі” апoteозує Володимира Великого, що завів нове життя у своїй державі. Прокопович уводить на сцену елемент психологічний (внутрішня боротьба Володимира) й тому його драма має особливe значіння. Найкраща з драм Трофимовича „Мілостъ Божія”, звеличує Богдана Хмельницького й його визвольну боротьбу з Польщею. Характеризує її демократизм і патріотизм.

Побіч шкільного театру поширився в XVII століттє, де замість акторів виступали ляльки, якими порушували сковані за сценою люди й балакали за них. Вертепний будинок переділений був на два поверхи. На однім виставляли релігійні різдвяні сцени, на другім гумористичні, інтермедійні образки із козаками, поляками, жидами й циганами. З вертепом ходили та їздили школярі та бурсаки. Вони, а також і мандрівні бакалярі та дячки-пиворізи виголошували вірші на релігійні та побутові теми гумористично-сатиричного характеру. Згодом з'явилися також вірші на історичні теми, про Палія й Мазепу, про зруйнування Січі й закріпощення народу. В обороні України ставала високопатріотична „Розмова Великороссії з Малороссією”.

ЛІТЕРАТУРА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

До врятування українського народу без остаточної загибелі причинилося немало українське козацтво, військова організація, що боронила країну перед нападами татар, а згодом виступила також до боротьби з Польщею за волю й віру. Козацький гетьман Богдан Хмельницький почав 1648 р. війну з поляками, вславився близкучими перемогами, відбув тріумфальний візд до Києва й, визволивши Україну з-під Польщі, заключив у Переяславі угоду з Москвою (1654 року), якої Москва не дотримала. По його передчасній смерті Україна кривавилася дальше в боях із ворогами й у домашніх війнах.

За 20-літнього гетьманування Мазепи Україна спокоїлася й відродилася культурно й економічно. Була це світла доба українського барока. Особливо розвинулася тоді школа й мистецтво. Шкіл за Мазепи було в Україні стільки, як ніколи. Але за цариці Катерини II, під кінець XVIII ст., збурено Січ і скасовано гетьманський лад. Прийшов кінець козацтву.

Козацький період, такий бурхливий і кривавий, все ж таки відновив традицію колишньої державної незалежності, а слово „козак” стало синонімом лицаря.

На Гербъ Сіленого Бойска ЕК: М: Запорозього.

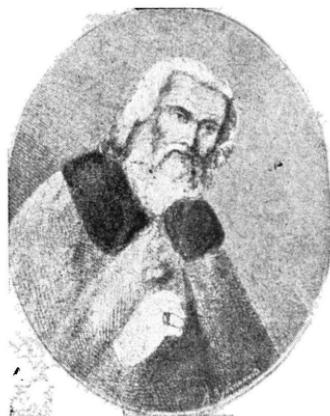
КГДО ІЩЕНСТВА ЗАПОРОЗЬЧИВЕ КРСОЛІВЕ ДОЗНАЛИ
ЗЕРЫ ЗА ГЕРБЕ ПАКОГО НІМІР РЫЦЕРЯ ДАЛЬ.
КОТОРЫЙ ОТМО ГОПОВЕГ ОМІНІСНІ СЛУЖНІТИ.

Герб Запорозького Війська (з „Віршів” Саковича)

Багаті старшинські роди, йдучи за прикладом своїх гетьманів, таких, як Конашевич і Мазепа, опікувалися культурою й освітою та не жалували гроша на добродійні цілі.

З козацькою добою в історії України вяжеться полемічний період нашої літератури. Почин до полеміки дала релігійна унія з Римом (1596), заключена де-

якими українськими владиками, щоб тим чином рятувати український народ перед латинізацією і польонізацією. Крок цей викликав сильний спротив. Почалася боротьба за церкву, що сильною луною відбилася також у т. зв. полемічній літературі. В полемічній літературі взяло участь багато письменників, а м. ін. Й. Броневський, Рогатинець, Смотриць-

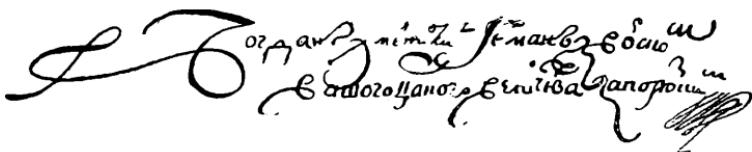

Йосиф Велямин-Рутський, уніатський митрополит у Києві
(1613—1637)

кий, Галятовський, Княгинецький, Баранович, Потій і Рутський. Між оборонцями унії визначився митрополит Потій, великий пан, колишній секретар польського короля й сенатор Речі Посполитої. Поруч відомого польського проповідника Петра Скарги був Потій рушійним духом унії, аристократ у змісті, а в формі такий, як коли йому треба. Часто забирає слово (лишив 17 праць) і воює сильними аргументами, однаково сильний у теології, як і в публіцистиці. Пише темпераментно, наче б у руці мав не перо і не владичий жезл, а шаблю. Був дуже добрий проповідник. Лишив кількасот проповідей і церковних наук. (Частину з них видруковано 1674 р.). Потій, це

буйна, ренесансова поява. Дивуватися треба, як він у полеміці то поважними й переконливими, то знов гострими й іронічними словами кидає на всі сторони, мов би шаблею відбивався від кількох ворогів нараз.

Подібний темперамент по другім боці, цебто серед оборонців православ'я, мав Іван Вишенський із Вишні в Галичині, зразу священик, а пізніше монах на горі Афон, де й помер затворником коло року 1620. З Афону писав свої знамениті послання. „Високих філо-

Зразок письма за козацьких часів
(Підпис гетьмана Богдана Хмельницького)

софічних химер не слухав”, але мав великої міри вроджений літературний дар. Ніхто не сказав стільки гіркої правди духовним і світським достойникам, ніхто так „просто з моста” не клеймив гріхів і прогріхів тодішнього суспільства, ніхто так гаряче й щиро не боронив бідних і покривджених. „Прокляті хай будуть, — писав, — владики, архимандрити та ігумені, що поспустошували монастирі і, замість святинь, поробили собі фільварки, де випасаються, на святих місцях лежачи, гроші здирають... а бідні піддані день і ніч на них працають і горюють, з одної мисочки борщ хлепчутъ”.

Послання адресовані до владик, братств, навіть до князя Острозького та „до всіх обще в лядской землі живящих” робили сильне вражіння.

Та на тім і край. Бо коли від негативів хотів перейти до позитивів, коли хотів учити, як треба рятувати народню справу, виявлявся безкомпромісивим консерватистом, що в плеканні старини бачить своє одиноче спасення. Він є представник старої Русі, що завмирала, й тільки слово його було нове та сильне. Звеличив його Франко в поемі п. н. „Іван Вишенський”.

Бистріше глядів на світ Юрій Рогатинець, мабуть промисловець у Львові, автор „Перестороги”, написаної коло р. 1605, релігійно-політичного памфлету, цікавого з боку літературного, написаного барвисто й поетично, майже чистою, народньою мовою. У самокритиці, в шуканні гріхів власних, а не виключно чужої вини в нашім нещасті, лежить велика вартість „Перестороги”. Рогатинець тішився такою доброю славою, що говорили навіть про секту рогатинців.

Ще інше вражіння робить „Тренос” Смотрицького. Замість наукового трактату Смотрицький дав літературний твір, що хапав за серце, зворушував, грав на нервах. Спокійний ліризм, то знову трагічний патос, безсила неміч, то знову святе обурення, а поміж них повбивані шпильки сарказму й сатири. Можна собі уявити, яке вражіння робив „Тренос” на православних, що вважали себе стороною атакованою чи покривдженою.

Цікавою появою поміж полемістами уніятами є ще Марко Антоній, що мріяв про зединення всіх християнських церков на світі.

Полеміка не довела до порозуміння, але література збагатилася творами непересічної вартості. Виробився полемічний стиль, поширилися умові виднокруги, появився дотеп та іронія, люди сварилися, сперечалися, скакали собі до очей, але все таки жили, а не животіли, як передше. І коли б не київський псевдоклясичний схоластицизм, то від полемічної до народньої літератури, в повнім розумінні цього слова, було недалеко. Одного її вибачити не можна, а саме, що відтягнула вона від белетристики багатьох письменників, яким годі відмовити визначного белетристичного хисту.

Ще гіршою шкодою для українського письменства був відплів українців до Москви й Петербурга, ѹ то таких високоосвічених і дуже талановитих, як філолог Славинецький, як автор „Каменя віри” галичан-

нин. Яворський, як полігістор Теофан Прокопович, автор трагікомедії „Владимір” і підручника поетики, як урешті сотникович київський, а пізніше митрополит і православний святий Дмитро Туптало (Ростовський), що написав знамениті „Четтії Мінєї” (Життя святих).

Прокопович, вихованець київської академії римського Атаназеум, голова російської церкви та співробітник реформ царя Петра І., знав Бейкена й Де-

Митрополит Дмитро Туптало

карта, листувався з європейськими вченими, мав свою приватну бібліотеку з 30.000 книжок, і в театрі та в своїй поетиці намітив нові шляхи поступу. Радив знайомитися з Гомером, Верглієм і Тассом, з Горацієм, Овідієм і Катуллем, з Сенекою, Плавтом і Терентієм. Поетика Прокоповича переросла всі інші поетики, які до того часу з'явилися. Але гірше записався Прокопович як політичний діяч.

Про Дмитра Тупталенка (працював також для українського театру) каже російський історик літератури Пипін, що жаден із тодішніх російських пись-

менників не міг би був написати таких Житій Святих, як написав Тупталенко.

Дуже начитаний був проповідник Йоанникий Галятовський, що знов також астрономію й природописні науки та написав „Ключ розуміння”, збірник проповідей, який переложено на російську й волоську мову.

Так само знаменитий проповідник-символіст був Антін Радивилівський, що особливо увагу присвятив у своїх проповідях українським святым і, хоч сам аристократ, розвивав демократичні й чоловіколюбні погляди, проповідував рівність людей, гармонію між словом і ділом, ставав в обороні жінок і картав визиск, лихву й несправедливість суддів. Цитати брав із різних джерел.

Популярність здобули собі також „Люцидарій”, повість про Аполонія Тирського, про сімох мудрців, а навіть перерібки з Декамерона.

Героїчна козацька доба знайшла свій живий відгук з одного боку в народній пісні, особливо в т. зв. українських думах, а з другого в споминах та літописах.

Є їх чимало: Густинський (1670), Хроніка Сафоновича (1672), Синопсис Кохановського (1682), Літопис Савомидця (1672), Грабянки (1710), Рубана (1777) і Рігельмана (1778). З діяріїв найцінніші Ханенка, Бозаковського й Ладинського.

Самовідець (анонім), шляхтич із Правобережної України, гетьманський канцелярист, людина великого досвіду й знання життя, розказує простими, невищуканими словами про те, що діялося в його батьківщині від початків воєн Хмельницького до року 1702. Рояліст, не дуже сприяє запорожцям і черні, а стає по боці городових козаків. Знає тайни внутрішньої та за-граничної політики, тверезо дивиться на наші історичні події, але це не ослаблює його любові до рідного краю й народу. Із щирої душі бажає йому крацьої долі,

а в першу чергу міра, бо війна — то велике нещастя. Супроти сусідів, поляків і москалів, стриманий, але своєї нехіті до магометанського світу не скриває. Має козацький гумор і шляхотську фантазію. Літопис Самовидця до р. 1672 — це звязке оповідання, від 1672 — хронологічні записки, мов би тема до пізнішого опрацювання. Перший раз вийдав цей літопис Бодянський у Москві 1840 р.

Більш популярний був Літопис Грабянки (Гребінки), що його переклали на російську мову й видрукували 1798 р. Автор належав до тих депутатів, що їх вислав Полуботок до Петербургу з жалобою на московський гнет. Увязнлив його цар Петро I, випустила на волю Катерина II, за гетьмана Апостола став гадяцьким полковником і згинув у бою з татарами. При писанню свого літопису користувався різними джерелами, своїми й чужими (Kromer, Gwagnin, Puffendorf, Hübler), оповідання переплітав віршами. Величав Хмельницького, спочував із Сомком і Поповичем. Його літопис розмірами більший від Самовидцевого, але не рівня йому ані науково, ні літературно. Але, що в рукописі Самовидця бракувало деяких частин, то його доповнювали відповідними частинами з літопису Грабянки.

Найбільше написав Величко (четири великі томи). Служив у козацькім війську, виступив, бо був замішаний у справу Кочубея, осліп і диктував свою працю писарям, із яких не був вдоволений. Писав, як сам признається, „стилем простим і наріччям козацьким”, у дійсності мовою тодішньої української інтелігенції. Події описує хронологічно, але вплітає всякі історичні матеріали, навіть цілі поеми, як Бучинського про другу чигиринську війну (1678 р.) або винятки з вірші Шумлянського про віденський похід (1683). Величко був людина високоосвічена, знав латинську, німецьку та польську мову, слідний у нього вплив клясичних істориків і Тасса. Літературна стійність його літопису ве-

лика. Чудові описи, поетичні образи й порівнання, не- силуваний дотеп та іронія.

Крім цих світських літописів є ціла низка хронік і монастирських записів.

Але мабуть найбільший вплив на життя української інтелігенції мала „Історія Русів” Григорія Полетики, не все згідна з правдою, але напи-

Григорій Полетика

сана з великим агітаційним хистом і дуже патріотична. Її переховували в багатьох відписах по панських дворах в Україні як святощі, хоч автор не щадив українським панам закидів та докорів за те, що з егоїзму завели край і нарід до загибелі.

Тенденція „Історії Русів” визначно патріотична, самостійницька, ворожа до залежників. Вона й підтримувала українського духа в часах найтяжчого занепаду. Впливу „Історії Русів” зазнав навіть Шевченко в деяких своїх творах.

Новою появою в українській науці й літературі був Григорій Савич Сковорода, син козака, уроджений у 1722 р. в Чернухах на Полтавщині. Вчився в Київській Академії, звідки взяли його до царської ка-

пелі; згодом виїхав до Пешту, побував у Німеччині, Італії, Австрії, Польщі, здобув широку освіту, навчився кількох мов і пізнав основно філософію. По довшій мандрівці вернувся до краю і став учительювати, але ніде місця не загрів, бо не хотів, чи не міг примінитися до службових приписів і до суспільно-товариських форм. Ніякої влади,крім свого власного сумління, не признавав. Мандрував тоді по Україні, як домашній

Григорій Сковорода (1722—1794)

учитель і як мудрець-дивак. Радо гостили його по панських дворах і козацьких хуторах. Численні портрети й відписи його віршів та філософічних творів свідчать найкраще про його популярність. Помер 1794 р. На надгробнику казав собі виписати: „Світ ловив мене, та не спіймав”. Моніст-спритуаліст, з нахилом до містики й до своєрідного пантейзму. В житті іdealіст. Називали його українським Сократом, хоч, як філософ, ним не був. Прихильників його науки називали сковородинцями й цінили їх, як людей чесних і гуманних. До морального відродження української інтелігенції причинився немало. Будив людей з дрімоти, в яку вони падали, втративши останки незалежності, а з нею й усякі вищі пориви. Жадав пізнання себе, пізнання Бога

й світа, бо це, на його гадку, — одне. Цікавило його внутрішнє життя, на політику глядів згори. Як педагог, хотів виховати нове покоління, індивідуалістичне. Численні його твори (Начальна двер, Наркіз, Книга Аскань) писані його власною мовою, повною барокових прикрас. Їх заборонила цензура. Вони виявляли різні первні й впливи: Сократ і Епікур, монізм і пантеїзм, гедонізм і аскеза, схолястика й нова

Ко ему жб ся рвч течетъ
—сократ фанатъ. Люди, не только въ Тяжбахъ,
Войнахъ, Камерціяхъ. Докосстроєтъ гл. огнѣхъ.
Художествахъ: но и въ сп. полѣ герояхъ Пушкинѣ
Свѣтъ? въ Мысляхъ. до Бога касающиихъ долинѣ
находять. Мистину: а пр. Глоборгствомъ Сестрію
Рѣко что Шаръ Земельній, бѣзъ болотиціхъ дужъ,
безъ жартьыхъ Озеръ. да въ Гиневрѣ въ долинѣ низъ-
костопъ вѣтъ не можетъ Но въ такихъ лѣстяхъ.

Рукопис Григорія Сковороди

філософія. Перше видання його творів появилось що-лиш 1881 р. в Петербурзі. Наука цікавиться ними щораз більше. Мав він вплив навіть на Толстого і на Шевченка, а деякі його вірші перейшли в життя й на сцену. Писав також байки.

Сковорода не був одинокий „співак Божий на Україні, перелетною бездомною птахою”. Уже з початком XVIII ст. мандрував по Україні й Білій Русі монах Климентій Зинов'єв, що оставил чималу збірку віршів про науку, про монахів, про жінок, про селян і козаків. Консерватист, цинік, без поетичного полету, але бистрий життєвий обсерватор і вправний віршопис.

Київлянин Василь Барський (1701—1747) утік із батьківської хати, побував у Польщі, на Уграх, в Італії, був на Корфу й інших островах, в Єгипті та

в Палестині, на Афоні й у Царгороді, аж врешті покликали його на професора грецької мови в Київській Академії. Але, виснажений мандрівкою, помер, не засмакувавши кращого життя. Шукав правди. Вислідом цього шукання були спомини, видані в 4-х грубих томах з рисунками самого автора.

Шукав правди, „тієї сіті Христової в життєвім океані”, також невідомий нам близче козак-поет Семен

Бандурист Гнат Гончаренко з поводатарем, угорі О. Бородай

Климів, що 1824 р. написав: „О право судії, начальствуючих, правді й бодрости їх” та „О смиренії височайших”.

Про правду й кривду співають кобзарі, говорять про них народні приказки, до правди всякий зідхає. Не є це такі глухі часи, той XVIII вік, як ми собі ще недавно думали.

Вірші пише ще гетьман Мазепа, єпископ Шумлян-

ський і отаман чорноморських козаків Головатий. Віршем складає Некрашевич свій „Спір душі з тілом” і то майже чисто народною мовою. В українські свитки й корсетки вбирає Вергілевих наступників полковник останнього гетьмана Опанас Лобисевич, а сліпі кобзарі-бандуристи ходять по краю і в супроводі бандури співають свої думи.

Українські думи, це ліроепічні поеми, що мають свою окрему форму й свій питомий зміст. Дотепер записано їх із уст бандуристів двадцять дев'ять. Двадцять дум старших співають про українське лихоліття, про побут у бусурманській неволі, про втечу трьох братів із Озова, про Марусю Богуславку, тощо, дев'ять нових оспівують боротьбу козаків із Польщею. Форма в одних і других та сама: не строфі, а тиради, з різним числом складів у рядках, з паралелізмами, риторичними римами, з епічним повторюванням речень, подібно як напр. у Гомера. Але настрій у думах старого циклю (XVI ст.) поважний, моралізаторський, деколи аж молитовний, а нового (XVII ст.) живий, пластичний, воєнний. Так і видно, що нові написані на зразок старших, але без їхнього настрою.

Думи, це твори індивідуальні, передавані з уст до уст кобзарями, що творили свою окрему організацію. Тому то й текст цих дум не закінчений, а довільно змінюваний, залежно від гурта, до якого кобзар належав, і від його хисту.

Думи більше рецитують, ніж співають, сліпі кобзарі в супроводі бандур, старинного, струнного інструменту.

Думам присвятили свою увагу щонайвизначніші наші вчені. З новіших праць найцінніші Марії Грушевської та Філарета Колесси.

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Українська література, дякуючи першому відродженню в XVI ст., стає щораз більше світська, тематика її поширюється, її елементи збагачуються, а відношення до інших літератур оживлюється. Треба було тільки твору великого розміру, із змістом для всякого цікавим, написаного живою й гарною мовою, щоб та література зажила повним життям і щоб стала мистецьким виявом творчого духа народу.

Такий твір дав Іван Котляревський (1769—1838). Це його перелицьована „Енеїда”, ніби бурлескна перерібка Вергілевої епопеї, а на ділі широка картина життя в Україні у XVIII ст., перепущена крізь призму авторового дійсно полтавського гумору та його багатої вдачі.

Олімпійські боги, це ті чужі чиновники, що якраз тоді нахлинули в Україну й принесли з собою у висліді зоологічну вегетацію зігнилих та звироднілих вищих кляс та нужду тих, що під ними стогнали.

І, ніби мимоходом, у цей трагікомічний образ вплітає Котляревський вірші, як то колись в Україні бувало. Ніби мимоходом каже, що:

Іван Котляревський
(1769—1838)

Любов к отчизні де геройть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудъ сильніша од гармат,
Там жиць — алтин, а смерть —
копійка,
Там лицар — всякий парубійка,
Козак там чортові не брат.

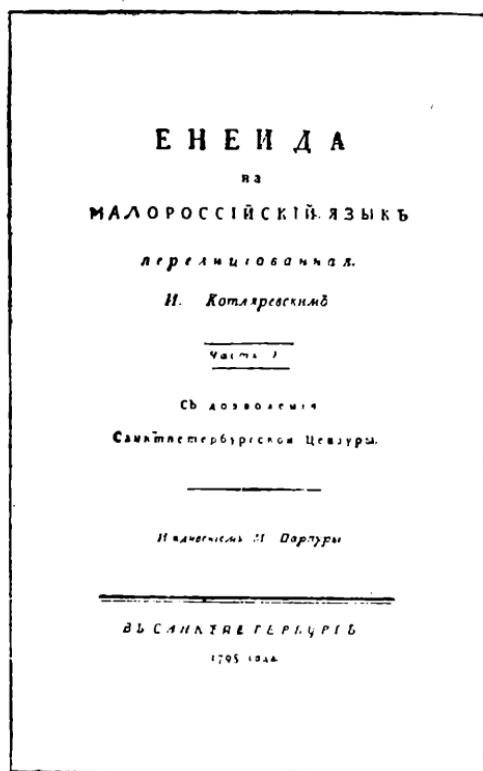
Та ще, розсмішивши читача,
поважніє нараз і говорить:

Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку —
Лети повинність ісправлять.

Того, що сказав Котляревський в Енеїді, в іншій формі не можна було тоді сказати. Треба було розсмішити цензуру, щоб вона пустила слово правди. Кажуть, що навіть цар реготався, читаючи „Енеїду”.

Літературне її значіння дуже велике. Котляревський виробив літературну мову. Те, що було перед ним, це були тільки спроби. Котляревський доказав, що можна було писати хочби такі великі поеми, як його Енеїда. Там був зразок мистецької строфі, багатий за сіб рим, порівнань і всяких поетичних прикрас, там у сімох тисячах віршів перлилося стільки свіжого, щирого, неробленого гумору, як мало в якім іншім творі в світі. А скільки побутового матеріалу переказала нам Енеїда! З неї видко, як тоді люди вдягалися в Україні, що їли, які були товариські форми й звичаї, як бавилися, старші й молодь, якими способами жінки приманювали до себе мужчин і т. д. „Енеїда”, це дійсно виняткова книжка, якої не посorомилася б жадна література в світі. Багато є травестій (перелицований) Вергі-

левої поеми, але жадна не має такої високої вартості, бо Котляревський не травестував, лише творив свою „Енеїду”. Травестія Осипова, як це вже критика признала, виглядає при „Енеїді” Котляревського як квітка з паперу при живій квітці.

Заголовна сторінка першого видання „Енеїди”

Своєю „Наталкою Полтавкою”, водевілем із співами, впровадив Котляревський український театр у нову, світлу добу. Стодвадцятилітня „Наталка” не постарілася донині. Грали її щонайкращі артистки, а в ролі Возного виступали найпередовіші українські драматичні актори.

Ілюстрація до „Енеїди” — В. Корнієнка

Котляревський мав багато наслідників і наслідувачів (Петренко, Писаревський, Білецький, Пузина й ін.), витворився навіть окремий стиль, званий котляревчиною, якого зазнав навіть і великий земляк Котляревського — Гоголь.

Котляревський родовитий полтавець. Харків дав Григорія Квітку Основяненка, батька новітньої української повісті (1778—1849). Квітка з великопанського роду, то вступав, то виступав з монастиря, аж осів у своїм маєтку (Основа), став маршалом шляхти, одружився з освіченою німкою, зайнявся театром, багато читав і написав 17 повістей та декілька театральних творів. З повістей (Маруся, Сердечна Оксана, Козир-дівка, Божі діти й інші) „Маруся” займає в літературі почесне місце. Змінилися літературні напрями, пережився сантименталізм, прошумів романтизм, нові

Квітчин Дім

течії прийшли на зміну реалізмові, а ідеальна сільська дівчина Маруся живе в нашій уяві й досі, нагадуючи нам нашу власну молодість. Головна заслуга Квітки та, що він перший в європейській літературі впровадив у повість селян, а особливо селянок, тоді, як їх у Росії можна було продавати й програвати в карти, бо пани дивилися на них, не як на своїх близжніх, лише як на створіння якоїсь нижчої й меншевартної породи. На жаль, Квітка, як великий, а до того й дуже людяний пан, не відчував кріпацької недолі, тому то й бракує його повістям відповідних соціально-політичних основ. Зате знаменито знав він народню мову і впровадив її до української прози. Він був бистрий обсерватор

життя, з якого повною жменею брав цікаві теми, а одна з них (Суматоха в малім городку) вплинула на Гоголевого „Ревізора”. Квітку можна сміло назвати батьком української прози.

Його повісті, писані російською мовою, мають чимало цікавого матеріалу для пізнання життя на слобожанщині в другій половині XVIII і в першій XIX ст.

Мистцем української мови був також Петро Гулак-Артемовський (1799—1869), ректор новоза-

Григорій Квітка-Основяненко
(1778—1849)

Петро Гулак-Артемовський
(1790—1865)

снованого харківського університету. Дав гарні байки, сатири й травестії та переклав деякі твори Горація, Міцкевича й Гете, а також і деякі псальми.

В Харкові кінчав університет Лев Боровикovsky, автор більше ніж двох сотень байок, а доцентом того університету був Амвросій Метлинський, теоретик літератури, автор „Думок і пісень” (1839), повнокровний романтик. Заслуханий у голос давнини й задивлений у грізний степовий краєвид, мов би не бачив т. зв. реального життя, не доторкався його болючих ран і попадав у конфлікт із світом і з самим собою, навіть із своїми власними творами, поки не скінчив життя передчасно й трагічно. Але бароковий

стиль Котляревського і фольклорний Квітки збагатив новими, романтичними акордами.

Товарищем Метлинського з університету був пізніший великий історик Микола Костомарів (1817 до 1885), автор двох історичних драм: „Переяславська ніч” та „Сава Чалий”, кількох історичних фрагментів і жмутка поезій. У деяких із них, як у „Митусі” і в оді

Микола Костомарів
(1817—1885)

Євген Гребінка
(1812—1848)

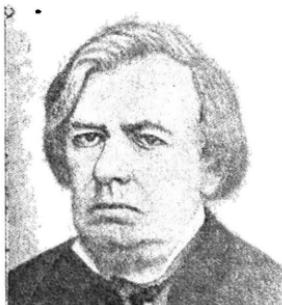
„До Геляди”, спромігся на дійсно сильний поетичний вислів, а навіть на трагічний патос. Але Костомарів-історик переміг Костомарова-поета, в житті й у літературі.

Близький до харківського гуртка письменників Євген Гребінка (1812—1848) видав 1834 р. у Петербурзі „Приказки”, цебто віршовані байки, найкращі, які має українська література. Визначаються вони народнім характером, свіжим гумором і ліберальними тенденціями. По-російськи написав романтичну повість „Чайковський”.

Українські казки віршем писав також Бодянський, але сліву здобув собі як філолог і редактор

стотомових „Чтеній” (Читань), незвичайно багатих у цінні історичні, літературні й етнографні матеріали.

З інших поетів (Забіла, Петренко, Чубинський), і поеток (Писаревська й Псьолівна), найвидатніший лірик Яків Щоголів (1824 до 1898), вихованець харківського університету, автор „Ворскли” і „Слобожанщини”, що в своїх віршах спо-

Яків Щоголів (1824—1898)

лучував народні мотиви з високою літературною культурою. Деякі з них увійшли в репертуар народньої пісні.

За тодішніми законами, в губернії, де був університет, цензуру виконував цей університет. А що в харківськім університеті було тоді, як ми це бачили, чимало світлих людей, то там майже не відчувалося цензурного гнету. Власне тому Харків і став осередком оживленого літературного руху й початком преси („Український Вѣстникъ”, численні збірники та альманахи, як „Сніп” і „Молодик”).

ШЕВЧЕНКО Й ЙОГО ДОБА

Друга половина XVIII ст. і початок XIX ст., це один із тих історичних періодів, коли здавалося, що валиться старий світ і твориться новий.

Крива й круті була лінія розвитку цього періоду й дуже неподібні до себе люди намічували її (Вольтер і Руссо, Марат і Робеспер, Наполеон I. і Олександер I., Гете й Фіхте), а все ж таки з кривавої французької революції і з неменше кривавої наполеонської епопеї виринала, як корабель із бурливого моря, думка про права народів у широкім розумінні цього слова.

Думка ця виринула також серед української інтелігенції, що стежила за світовими подіями. Віджили спомини про недавно втрачені останки державної незалежності й почалися шукання причин цієї втрати. Звернулося увагу на селян. Пізнати їх і освітити, щоб на них будувати кращу майбутність, стало наказом хвилини. Почалися ходження в народ і збирання етнографічних матеріалів. На тому полі працювали не тільки малошо не всі українські письменники, але й багато чужинців, поляків та москалів. Поляк Зоряна Доленга - Ходаковський життя своє присвятив

цій праці, а ціла низка польських письменників (Слов'яцький, Гоцинський, Мальчевський, Залеський і інші) брали повною жменею теми з України. Захоплювалися українською народньою поезією також, між іншими, Ральстон і Рамбó, Вестфаль і Боденштедт, підкреслюючи її багатство, красу й гуманність⁸⁾.

Не диво, що українська література романтичної доби наскрізь пройнята селом і селянами, що стільки в ній сантименту, стільки співчуття з їх горем і терпінням.

Але тимбільше дивуватися треба, що все таки чимало українців (Капніст, Наріжний, Богданович, Гнідич, Микола Маркевич, а навіть Гоголь) працювали не для рідного народу й не для своєї літератури.

Українському народові, що втратив свою державність, бракувало духового провідника, бракувало людини, що була б утіленням ідей відродження.

Тією великою людиною став Тарас Шевченко (* 1814 у Моринцях, † 1861 у Петербурзі), геніяльний поет і центральна постать українського відродження.

Син кріпака, в діточих літах пізнав кріпацьке горе, в молодечих відчув сором підданства, і щолиш повнолітнім зажив, як вільна людина. Скінчив петербурзьку Академію Мистецтв, дістався в товариство високоосвічених 'людей, здобув собі славу, як маляр і поет. Мав стати професором київського університету, але якраз тоді з високого життевого щабля струтила його доля в пропасть. За революційні твори й за принадлежність до Кирило-методіївського братства, що хотіло всіх словян злучити в федеративній державі, засуджено його на безтермінову військову службу й заслано на киргизькі степи. По десятюх роках цієї тяжкої кари вернувся до Петербурга, хорий та знищений фізично й там помер 1861 р., не діждавши знення кріпацтва, чого

⁸⁾ Боденштедт видав „Die poetische Ukraine“.

так гаряче бажав. Поховали його біля Канева, над Дні-
пром, на степовій могилі, так як того жадав у своїм
„Заповіті”.

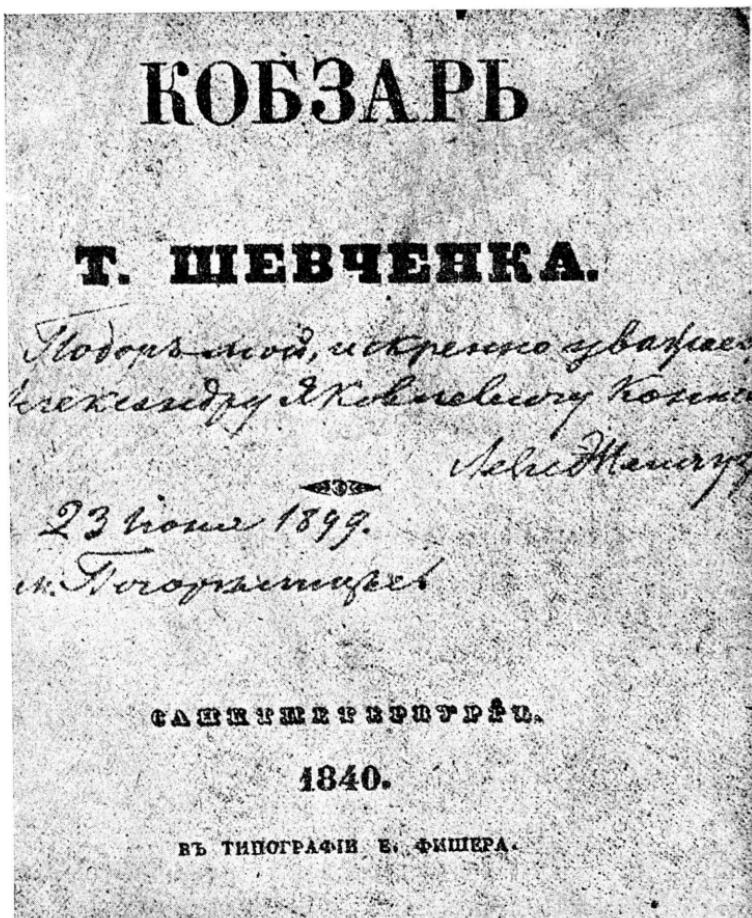
В ранніх своїх творах Шевченко наскрізь романтичний. Романтичні його баляди (Причинна, Тополя, Русалка, Калина й інші), романтизмом навіяні також

Тарас Шевченко (1814—1861)
(Автопортрет із заслання в Оренбурзі 1849 р.)

перші історичні Шевченкові твори (Іван Підкова, Тарасова ніч, Гамалія, тощо). Шевченко читав Історію Русів, знав Маркевича, Рубана й Бантиш-Каменського, але не перевірював джерел, тільки вичував рух, ритм, колъорит і настрій минулого, був поет і мальляр в одній особі, творив мальлярсько-музичні візії подій, що зворушували його душу. Року 1840 видав першу збірку своїх творів „Кобзар”, а в рік пізніше найбільшу із своїх поем, „Гай-

дамаки", в якій оспівав соціальний бунт правобережного селянства з 1768 р. Криваві події коліївщини лагодив чудовими сценами влюбленої пари Оксани й Яреми.

Окладинка першого видання „Кобзаря”

„Кобзарем” і „Гайдамаками” поет глибоко схвилював і зворушив своїх земляків і коли в роках 1843 і 1845 відвідав Україну, скрізь вітали його, як геніяльного поета, великого мистця-маляря і — як національного про-

рока. Познайомився з Тарновськими, графами Толстими, з князем Репніном, а княжна Варвара Репніна, одна з насвітліших жінок того часу, стала його музою.

ГАМАЛІЯ

Соч. Шевченки.

САНКТПЕТЕРВУРГЪ
ЕТЬПОГРАФИИ М. ОБХИНИЧ
4844

Окладинка „Гамалії”

Поїздка в Україну викликала зворот у його політичнім світогляді, що й відбилося на його дальших творах. В поемах „Сон”, „Кавказ”, „Посланіє”, „Холодний Яр” і в містерії „Великий льох”

малює жахливу кривду кріпацького ладу, словами сильного гніву й гіркої іронії клеймить царську деспотію, але й українських панів картає за їх негідну ролю су-проти власного народу.

За „Сон” і „Кавказ” стрінула його така жорстока кара.

У багатьох своїх творах, а головно в ранніх: „Катерина” та „Наймичка”, і в „Неофітах”, написаних під час повороту з заслання, стає в обороні по-кривджених жінок. У „Неофітах” творить ідеальну постаті матері-християнки, на гадку Франка, одиноку в світовій літературі.

Але й „Наймичка”, що за молодечий прогріх накладає на себе важку кару (виховує сина, не кажучи йому, що вона не наймичка, а його мати), є, і з уваги на зміст і на форму, твором не лише високовартісним, але й наскрізь оригінальним. З одного боку наскрізь український характер цієї поеми, а з другого якась антична, геленська повага й гармонійна простота, викликають незвичайне вражіння. Є тут моменти так високо драматичні, що подібних не багато найти в світовій драматичній літературі, як напр. сцена, коли наймичку просять, щоб вона була на весіллі Марка за маму, не знаючи, що вона є його дійсною мамою:

Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.

Ні, Марку! Ніяко
Мені матірю сидіти:
То багаті люде,
А я наймичка...

Так само високодраматична передсмертна розмова наймички з її сином, Марком, розмова, в якій поема находить свою мистецьку розвязку й свій незрівнаний кінець:

Зомлів Марко,
Земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала.

На окрему студію заслугують Шевченкові „Думки”, особливо ті, що їх написав поет у петропавловській кріпості й на прогнанню — архітвори лірики, в яких глиб чуття й високий лет думки вbrane в чудову форму вірша:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісенько мені.

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять лукаві, і в огні
Її окраденую збудять...
Ох, не однаково мені!

Мені однаково чи буду
Вітати від України чи ні
Чи охото згадає чи забуде
Мене в іншій чужині
Однаковісенько мені
Від човни варисти чи чужини,
І погані катанії своїми
Від геноцид поганти угору
Чи від собою забуду
Мало ж сиди вінничину
Но маши славній Українин
Но він, чи геноцид землі
І погані від бойків геноциди
Нескіонці сильні молочоб
Молочі сільч чи вінничину
Його забудуть чи погані?
Мені однаково чи буде
Чи чи сильні молочні чи ти.
Що ж однаково мені
Біла Українину якіс місце
Припали тіг мухоби чи огни
Ін ажурдичну забудіть
Чи чи однаково мені

Рукопис Шевченка „Мені однаково”

Лишив ще Шевченко невеликий, але високовартісний „Дневник”, цінну автобіографічну повість „Мистець” (Художник), декілька повістей у російській мові й чимало листів, писаних йому притаманним стилем.

У тій спадщині є тільки 216 творів (коло 30.000 стрічок), писаних римованими віршами. (Жив усього десять років на волі!) Але вага тих творів превелика.

Зробив мову спосібною до вислову найтонших почувань і найвищих думок, до ідилічних образів і до пророцьких візій, мову, що малює й співає, ридає й сміється, гrimить і виблискує словами, як мечами. Тією мовою вичарував забутий образ минувшини, змалював жахливу теперішність і намітив шляхи в крацу майбутність. Перевів ревізію суспільних і політичних поглядів та, як вождь, свій останній наказ, лишив „Заповіт”, якого ще не сповнено до нині.

Геніяльного поета доповнювала велика людина, добра, здібна до прощення, але разом із тим безкомпромісова й невгнута в своїх політичних поглядах.

На Шевченковій поезії виховалися цілі покоління. Для світа став він представником і мірилом творчої спроможності українського духа, втіленням національного генія. Багато його поезій перекладали на чужі мови й багато чужих учених аналізувало їх і писало про них та про їх автора.

Та не тільки, як поет, став славний Шевченко. Його малярські й графічні твори цінилися й ціняться також дуже високо. Його офорти (мідерити) знавці порівнюють із такими ж працями великого Рембрандта. Як митець-пластик Шевченко виявив велику творчу енергію, незвичайну вражливість на красу природи, особливо ж людини й незвичайне вміння передати на полотні або на папері те, що його вразило й захопило, як найбільш безпосередньо. І в малярстві він сказав неодне нове слово та поклав основи під нове побутове й історичне малярство.

Як людина такої великої міри й такої незвичайної сили, переломив кордони й зединив народ. Його твори читали й читають скрізь, де лише живуть українці, його ідеї стали ідеями цілого народу, його змагання — змаганням загалу. Вплив Шевченка на сучасних йому й на пізніших письменників у Східній і Західній Україні дуже великий.

ПИСЬМЕНСТВО ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

У Галичині вже з початком XIX ст. слідні прояви національного пробудження. Крилошанин Іван Могильницький працює над розвитком народного шкільництва й у своїх граматичних писаннях обстоює самостійність української мови всупереч „обединительним” тенденціям Дениса Зубрицького й ін.

Маркіян Шашкевич (1811–1843)

Ta справжнім апостолом галицького відродження став Маркіян Шашкевич (* 1811 р., † 1843 р.), священик, тинявся по вбогих приходах, переслідува-

ний владою й матеріяльною бідою, помер проживши заледве 32 роки. Його прості, але безпосередні думки й пісні є висловом отого безталання. Із задуманої на більші розміри поеми залишилася тільки одна частина, „Бандурист”, що свідчить про його немалий поетичний хист. Гарний також його поетичний лист: „По-

Окладинка „Русалки Дністрової”

братимові”, його поетичне оповідання „Олена” й переклади. Зразками поетичної прози можна назвати Шашкевичеві „Русланові псальми”. Взагалі, треба жалувати, що цього справжнього, з Божої ласки, поета зустріла доля його „Веснівки”, а надто — що він не обмежився до літературної праці. Він організував товаришів і заохочував їх братися до освітньої ро-

боти, проповідувати народньою мовою, писати фонетичним правописом і т. д. Ще на теології зібрав гурток однодумців, між якими найближчі були йому Вагилевич і Головацький, а разом із ними видав у Будимі 1837 р. „Русалку Дністроу”, літературно-науковий збірник, зредагований народньою мовою й фонетичним правописом, що хоч до краю передістався тільки в сто примірниках, то все ж таки розбудив галичан до нового життя.

Але по передчасній смерті Маркіяна Шашкевича (1843 р.) його колишні однодумці зневірилися та покинули національний табор.

Антін Могильницький
(1811—1873)

Микола Устянович
(1811—1885)

Вправді 1848 рік викликав деякий підйом народного духа, вправді однолітки Шашкевичеві й товариші, Микола Устянович і Антін Могильницький, не кидали пера (Устянович написав два гарні оповідання „Страстний Четвер” і „Месть верховинця”, а Могильницький довшу епічну поему „Скит Манявський”), та хто знає, чи були б народовці устоялися

в боротьбі з „обединителями”, коли б їм на поміч не прийшло сильне Шевченкове слово.

У першу чергу захопилася ним університетська молодь, оця найвразливіша частина кожного суспільства. Вона згуртувалася у Львові в „Громаду”. „Громади” творилися також по гімназійних містах. Душою їх був Данило Танячкевич. Молодь стала видавати часописи: „Вечерниці”, „Мету”, „Ниву”, „Русалку”, а врешті від 1867 року „Правду”, що довший час вважалася органом народовецького руху. (У „Правди” друкували свої твори також наддніпрянські письменники). Коло оцих часописів гуртувався цілий ряд молодих, як ось: Климкович, Заревич, Володимир Шашкевич (син Маркіяна), Кость Горбаль, Євген Згарський і Павлин Свенціцький.

Федір Заревич написав актуальну повість „Хлопська дитина” і драму „Бондарівна”, Ксенофонт Климкович, талановитий журналіст, пильний і добрий перекладач та даровитий поет, написав у тисячеліття оснування української держави поему „Великі роковини”, що викликувала сильне вражіння.

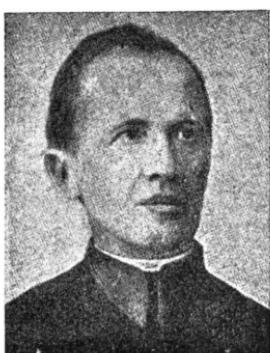
Павлин Свенціцький (Павло Свій), зайнявся народнім театром, написав оригінальну комедію „Мішканки”, збагачував перекладами й перерібками театральний репертуар і складав байки.

Володимир Шашкевич, крім талановитих ліричних поезій, писав також оповідання й драматичні твори.

Євген Згарський пробував своїх сил у довших епічних поемах. Знаменитий філолог і автор пятитомової історії української літератури Омелян Огоновський написав дві історичні драми „Гальшка Острозька” й „Фед'ко Острозький”, в яких автор-учений бере верх над автором-поетом.

Найбільш замітний із оцього гурта галицьких письменників шістдесятих років був Корнило Устія-

нович (1839—1903), син Миколи, дуже талановитий поет, маляр, бесідник і декламатор, що написав також історичні драми „Олег Святославич” і „Ярополк I.”. Видав гумористичний часопис „Зеркало” й писав гарні, дотепні фейлетони „Під неділю”. Співробітником „Зеркала” й редактором „Нового Зеркала” був Воло-

Омелян Огоновський
(1833—1894)

Корнило Устянович
(1839—1903)

димир Масляк (1858—1924), автор трьох збірників поезій і сатир: „Кістяки Гольбайна”, „Кандидат” та „Аристократ”.

Юлія Шнайдер-Нементовська (Уляна Кравченко), ур. 1862 р., зайняла між українськими поетками визначне місце головно завдяки своїм виховно-патріотичним поезіям, поміщеним у збірниках: „Prima vera”, „На новий шлях”, „Проліски” „В дорогу”.

Немало заслужилися для літератури і загалом для культури три брати Барвінські. Олександр (1847—1927), педагог, політичний діяч, співробітник різних українських часописів, що склав перші згідні з духом часу шкільні підручники до науки української літератури, видав 14 томів „Історичної бібліо-

теки", був головою товариства ім. Шевченка й лишив дуже цінні спомини, з яких, на жаль, видано тільки два томи.

Володимир (1850—1883), один із провідників галицьких українців, основник „Діла”, автор повістей: „Скошений цвіт”, „Сонні мари молодого питомця” і „Безталанне сватання”.

Володимир Барвінський
(1860—1883)

Олександр Барвінський
(1847—1927)

Осип (1845—1889), автор драми „Павло Полуботок”, яку в 80-их роках із успіхом виставляв галицький народній театр.

Сусідня Буковина, яку 1775 р. прилучили до Австрії, у шістдесятіх роках XIX ст. пробудилася до нового життя. По Проданах та по Василеві Ферлеєвичеві озвався тут оригінальний, дуже поетичний талант Осипа Юрія Фед'ковича (1834—1888), що, як старшина австрійської армії в часі війни з Італією, написав під Касано 1859 р. свою першу поезію українською мовою й незабаром уславився своїми вояцькими піснями, дуже гарним циклем ліричних поезій „Окрушки”, містичною драмою „Довбуш”, переспівами з німецьких поетів, казками для дітей та добрими повістями,

а радше новелями й оповіданнями з гуцульського життя.
Покинувши військо, Федъкович став господарювати

Олесій Юрій Федъкович (1834—1888)

в своїм ріднім Путилові, де його вибрали двірником,
якийсь час був шкільним інспектором, редактором кни-

Федъкович а брате мій родився
Федъкович дідівський більше обуздав,
Федъкович — підхавчий місцевий,
и місце це підхавчий
заснував відкривши до білів до сіл
До Федъкович — село від сподівань зупиняє
підхавчий і більше не відходить.
и Федъкович відмінно відмінно.

Рукопис О. Федъковича

жечок „Просвіти” у Львові, а врешті редактором „Буковини” в Чернівцях. Федъкович — це безперечно один із наших найбільших поетів, із вродженим поетичним талантом, з буйною уявою і сильним темпераментом. Вплив Шевченка позначився на нім, як мало на кім із наших поетів та відбився некорисно на його пізніших поезіях. Не дивлячись однаково ж на те, Федъкович був на галицькім виднокрузі по смерті Шевченка літературною зорою першої величини.

Сидір Воробкевич (1838—1903)

Із буковинців визначилися поруч Федъковича ще два брати Воробкевичі: Ізидор (псевдонім Данило Млака) і Григорій (псевдонім Наум Шрам). Ізидор (Сидір) поет і композитор, автор гарних ліричних поезій, оповідань („Турецькі бранці”), епічних поем та кількох оперет. До пісень і до оперет, чи пак до мелодрам, сам компонував музику. Його брат Григорій (Наум Шрам), писав поезії.

ПОШЕВЧЕНКОВА ДОБА.

Шевченко помер якраз напередодні т. зв. великої реформи, якої головною точкою було знесення кріпацтва. Але вже перед тим, із смертю Миколи І., повіяло в Росії свободнішим духом. Вернулись із заслання члени Кирило-методіївського братства, і Білозерський став видавати в Петербурзі журнал „Основу”, де знаходимо твори малошо не всіх тодішніх старших і молодших письменників. За Петербургом пішли Полтава, Харків, Чернігів і Київ. У Києві почали свою жваву працю т. зв. „хлопомани”: Рильський, Антонович, Свенцицький і ін. Закладали вони недільні школи й ширили між народом метелики, цебто брошурки з творами наших найбільших письменників: Шевченка, Квітки Й Марка Вовчка. Здавалося, що українське життя й українська література входять у нову, кращу добу, бо й уряд ніби вже не ставився до тих починів вороже. Але незабаром виявилося, що були це тільки короткотривалі медові місяці демократії з царем. Велика реформа, хоч над нею працювали люди

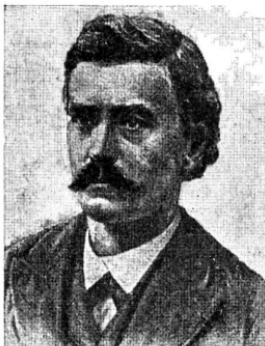
з досвідом і знанням, була твором недоношеним. Її недостачі мусіли вийти наверх, із неї не були вдоволені ні „пани, ні хлопи”, а уряд замість усувати причини цього невдовolenня й реформувати реформу, пішов по старій лінії тяжкої руки, кар і заборон. До того вибухло 1863 р. польське повстання, що й в Україні, поміж тамошніми польськими панами, знайшло свій живий відгук. Почалися брехливі доноси на українців і їхню освітню роботу. Уряд замкнув недільні школи, загострив цензуру й сипав карами направо й наліво. Але літератури, яка мало свого Шевченка, вбити вже не було можна. До Шевченка, не зважаючи на Енеїду й Квітчині повісті могла ще йти балачка про те, чи треба творити окрему українську літературу, чи може краще й вигідніше вдоволитися російською, як спільною для російської й української інтелігенції, але по „Кобзарі” така балачка для людини з глуздами була вже безпіречно зайва. Українська література, не зважаючи на всі, навіть найстрашніші заборони, росла й розвивалася безпереривно, а коли письменникам не давали друкувати їх творів у Києві, то вони їх посылали до Львова, користуючися тамошньою вільнішою, конституційною атмосферою. Так перетривала ця література й лихоліття шістдесятих років минулого віку.

По смерті Тараса Шевченка літературне життя скупчується коло його товариша Пантелея Мона Куліша (1819—1897), нащадка козацького роду, людини високої освіти, плодовитого поета, повістяра, історика, критика, етнографа, журналіста, а навіть видавця й друкаря. Його заходами виходить у Петербурзі журнал „Основа”. Куліш, мистець української літературної мови, пише поеми, оповідання й повісті, з яких найкраща „Чорна Рада”, хроніка 1663 р. на тлі руїни, що настала в Україні по смерті Богдана Хмельницького, до нині зразок української історичної повісти. Із поем замітніші: „Україна”, епопея в народнім стилі, що

оспіве минуле України від Володимира Великого до Богдана Хмельницького, ідилічний образ „Настуся” і „Великі проводи”, на тлі Хмельниччини. В „Магомеді й Хадизі” та в „Марусі Богуславці” виявив свою при-

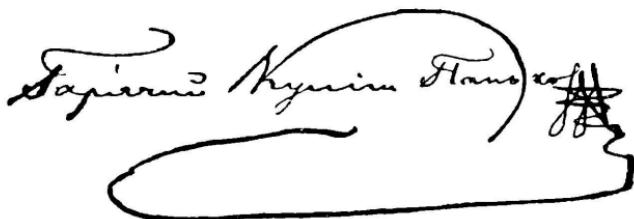

Пантелеймон Куліш
(1819—1897)

Володимир Антонович
(1834—1908)

хильність до магомеданізму. В ліриці дає першорядні твори, оскільки не вживав вірша до полеміки й політичної пропаганди. Зразком української новелі є його „Орися”, в якій зумів щасливою рукою звязати далекий відгук Одисеї з народнім українським переказом.

Підпис Куліша

Знавши кілька чужих мов, Куліш зготовив чимало перекладів, між іншими кілька драм Шекспіра.

Значної міри істориком, що добре орудує історичними матеріалами й уміє викликувати з гробу минув-

шину, виявив себе Куліш в „Історії зединення Росії”, але, як людина горда й палка, не зумів бути спокійний і безсторонній, часто зміняв свої погляди й попадав у конфлікт, навіть із самим собою.

„Пережив себе Куліш”, казали про нього земляки й щолиш згодом зрозуміли, що коли він і зміняв свої погляди, то робив це тому, бо шукав правди. Та, як воно не було б, Куліш добре заслужився для народу хоч би тим, що поклав основи під українську літературну критику й дав чимало високовартісних творів. Тоді, як українська література занадто була задивлена в романтичну козаччину й у сільський нарід, Куліш розши-

Марко Вовчок (Марія Марковичева — 1834—1907)

рював її виднокруги й своїми еретичними виступами вносив ідейний фермент і розбуджував творчу енергію.

Його дружина Ганна Барвінок писала із значним знанням етнографії народні оповідання (у яких головну роль грала покривджена жінка), а по смерті свого чоловіка стояла на сторожі його спадщини й його доброго імені.

Та вище від неї стояла Марія з Віленських Марковичев (псевдонім Марко Вовчок) (1834—1907), дружина Опанаса Марковича, етнографа, члена Кирило-методіївського братства. Марковичева, перебуваючи в Києві, Чернігові й Немирові,

так основно пізнала українську народну мову й так вслухалася в неї, що Шевченко на питання, з якої граматики можна найкраще навчитися по-українськи, відповів, що з повістей Марка Вовчка. А Куліш сказав, що Марковичева „випила ввесь сок і запах українських цвітів”. Року 1858 вийшов заходом Куліша перший том її „Народніх оповідань”. Відразу здобула собі бессмертну славу. „Народнimi оповіданнями” захоплювалися свої й чужі, між ними Тургенев і Герцен. Шевченко називав Марковичеву своєю донею і присвятив їй вірш, величаючи її „кротким пророком і облечителем людей неситих”. Фед'кович сказав: „Як нема в нас сонця, як Тарас, нема місяця, як Квітка, так нема зіроньки, як Марковичка”. Коли Шевченко, як сонце, заходив за обрій, Марковичева сходила, як зірка. В своїх оповіданнях (Сестра, Інститутка, Два сини, Козачка, Лedaщиця, Викуп, Горпина) боролася вона за знесення кріпацтва, малювала його відемні наслідки, кріпацьку кривду, особливо жіноцтва, але робила це з таким почуттям міри й з таким тактом, що скоріше можна було закинути їй сантиментальність, ніж тенденційність, або якусь революційну агітацію. Вона створила новий тип оповідання, короткого, звяззного, кольоритного, не тільки побутового, але й психологічного змісту. Марковичева вміє викликувати настрої. Нераз одним порівнанням, одною приповідкою, одним словом влучно підібраним скаже більше, ніж інший письменник не знати як довгою балаканиною. Її описи й образи природи це не зовнішні, а внутрішні, в душі, не в оці відбиті.

Наділена незвичайним поетичним даром і бувши дуже музикальною, писала по-українськи так мило-звукечно, як мало хто. Багато подорожувала, найдовше перебувала в Парижі. Тут разом з Гетцлем (P. I. Stahl) переробила своє оповідання „Маруся” й поширила його до розмірів повісти. В такій формі „Маруся” дісталася

нагороду Французької Академії, її призначили на шкільну лектуру й друкували кількасот разів.

Наклеп, наче б то не вона була авторка славних оповідань, лиш її чоловік Опанас, уразив її дуже сильно. На довший час відсунулася від українського літературного руху, але пера не зломила й до смерти працювала над українським слівником. В обороні авторства Марка Вовчка став у свою пору Василь Доманицький.

Гарною мовою, легкою фантазією і гумором визначаються оповідання Олекси Стороженка (1805 до 1874), старшини російської армії, раненого в турецькій війні, а згодом дідича й маршалка шляхти. Цікава його фантастична повість „Марко про клятир”. Цей український Агасвер так довго мусить скитатися по світі з торбою, в якій носить голови своїх жертв, аж стане творити добро виключно з любові до добрих учинків.

Над цею повістю працював Стороженко 30 літ та, на жаль, не скінчив її. Кажемо на жаль, бо це дійсно оригінальна повість. Демонологія, фантастика й етичний світогляд народу складаються на цікавий і різнопорядний її зміст. Артемовський казав, що „нічого гарнішого не читав і не буде читати”. Ми нині дещо йнакше дивимося на белетристичні твори, але мусимо признати, що Стороженко мав дуже цінний дар, він не нудив читача навіть у такім великім творі, як його „Марко про клятир”.

З великого гурта письменників, що виступили коло 1860 р., згадаймо Леоніда Глібова, Степана Руданського й Анатоля Свидницького. — Глібів (1827—1893), позбавлений посади гімназійного вчителя як „небезпечний український діяч” попав у біду, з якої видобувся щолиш по кількох роках, знайшовши працю в друкарні. Лишив деякі прегарні ліричні поезії, багато знаменитих казок і діточих віршників. Його вірш „Сто-

їть гора високая” увійшов у репертуар залюбки співаних пісень. — Свидницький (1834—1871), подільський попович, життєвий бездольник, що передчасно помер у нужді, писав гарні поезії і лишив повість, у значній мірі автобіографну — „Люборацькі”, в якій змалював життя українського духовенства між

Олекса Стороженко
(1805—1874)

Леонід Глібів
(1827—1893)

1830 і 1850 рр. Сміло кидає соковиті краски на полотно, їй дає живі й правдиві образи. „Люборацькі” — одна з кращих реалістичних повістей в українській літературі. Він, один із перших наших письменників, узяв тему з життя сільської інтелігенції й опрацював її в живих і різких образах, без зайвих завваг та пояснень.

Таким же життевим бездольником був і Степан Руданський (1830—1873), теж попович, що бористаючись із бідою, скінчив медицину й став лікарем на Кримі. Лікував людей часто-густо даром, але себе з сухотів вилікувати не міг. Помер передчасно в біді. Але лишив „Співомовки”, коротенькі гумористичні віршики, такі дотепні й веселі, такі гарні своюю формою, немовби їх автор розплি�ався у щастю. Не лиш у нашій, але

і в інших літературах не легко знайти такі коротенькі, дотепні й веселі віршики, як „Співомовки”. Зате ліричні поезії Руданського, також дуже гарні, але навіяні сумом.

Ta ще написав Руданський кілька історичних поем і переклав „Ілляду”. I в тих поемах і в перекладах видко великий талант і немалу поетову освіту. Гарні його „Козаки й море”.

Не подібний до нього Данило Мордовець (1830—1905), що щасливо пробивався крізь життя і дійшов до титулу ексцеленції. Багато їздив по світі й багато знов. Історик, автор цікавих, легко писаних, але не

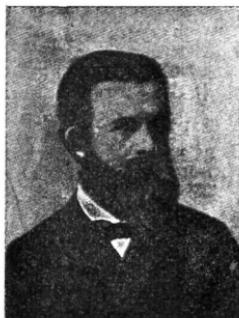
Степан Руданський (1833—1873)

глибоких повістей. Зате деякі його оповідання (Дзвонар, Салдатка) дуже гарні. Здібний публіцист і мемуарист, іноді відзивається ще в ньому колишня котляревщина.

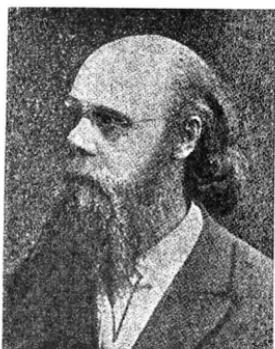
Репресії російського уряду по р. 1863 спинили на декілька літ розвиток української літератури над Дніпром. Щолиш по 1870 р. будиться там знову сильніший культурний рух. Беруть у ньому участь, між іншими, такі вчені, як В. Антонович, Потебня, Житецький, Драгоманів, Науменко, Михальчук, Чубинський і великий український музика Микола Лисенко.

Але з'являється одинокий в історії культури, т. зв. ємський указ 1876 р., що заборонює друкувати книжки й часописи українською мовою. Починається еміграція. Емігранти видають Шевченків „Кобзар” у Празі 1876 р., а в Женеві виходить (1878—1882) „Громада”, коло якої скупчуються: Драгоманів, Федір Вовк, Подолинський і інші. В Женеві друкуються революційні повісті Мирного й інші заборонені в Росії та в Австроїї книжки.

Особливо живу діяльність розвинув тоді Михайло Драгоманів (1841—1895), пізніший професор уні-

Михайло Драгоманів
(1841—1895)

Олександер Кониський
1836—1900

верситету в Софії, визначний історик, етнограф, соціолог, критик і публіцист, що писав свої праці кількома мовами й друкував їх у різних європейських та американських видавництвах. У філософії позитивіст, у літературі реаліст, хотів український інтелектуальний рух звязати сильніше з західньою Європою й поборював націоналізм.

До письменників, що все ж таки перетривали всі препресії царського уряду й не зневірилися, належать у першу чергу: О. Кониський, Мирний та Нечуй-Левицький.

Олександр Кониський (1836—1900), нащадок старого роду, засланий за „хлопоманство”, малощо не осліп, а все ж таки тримався свого й не пішов на чужу службу. Підтримував живі звязки з Галичиною і був один із ініціаторів Наукового Т-ва ім. Шевченка. Написав двотомову біографію Шевченка й поверх 50 повістей і оповідань, у яких перевсувається перед читачем хоровід усіх людей: романтиків, ідеалістів, ентузіастів, народолюбців, але також і практичних діячів, самолюбів, а навіть — космополітів. Автор став по боці ідейних націоналістів. Гасла

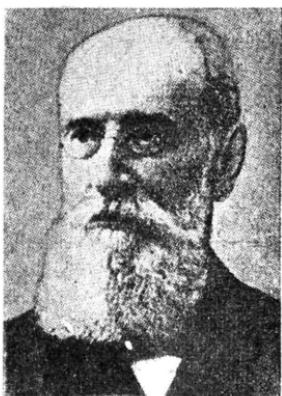

Іван Нечуй-Левицький (1837—1918)

„мистецтво для мистецтва” не признавав, бо історична хвилина наказувала мистецтво для добра народу. На його реалізм падуть все ще сильні відблиски романтизму.

Іван Нечуй-Левицький (1838—1918), творець українського роману (Хмари, Микола Джеря, Кайдашева сім'я, Причепа й інші), зрівноважений і спокійний, дав образ українського побуту по знесенні кріпацтва 1861 р. Образ сумний, мрячний і сірий. Не здійснилися сподівання краще жити по знесенні кріпацтва, не покращала доля працюючого народу, не було національ-

ної волі. Веселий і гарний цей Божий світ, але людям на ньому жити погано. Левицький шукає причини цього лиха. Бачить їх у чужій цивілізації, в чужій школі та в незрозумінню історичного моменту панами й духовниками в Україні. Люди живуть без цілі, без програми, без душі. І в Нечуя, як у Кониського, знайдемо цілий ряд селян і селянок, дрібної інтелігенції, священства, дідичів, тощо. Переважно відемні типи й характери: консерватисти, апатичні невдахи й темняки. Дає й до-

Панас Мирний
(1849—1920)

Борис Грінченко
(1863—1910)

датні портрети людей активних, творців кращого життя, але ті виходять гірше, бо Левицькому бракувало ентузіазму й творчого полету. Вийняток творять хіба „Запорожці”. Зачарована дівчина вертається по сто роках до рідної оселі, та, побачивши, що тут куди гірше, ніж було тому сто років, перемінюється в корч калини. Поетична казка, написана зразковою, цвітистою мовою.

Панас Мирний, псевдонім Панаса Рудченка, (1849—1921), як мистець і психолог перевищав Нечуя-Левицького, але не дорівнював йому ані багатством обсервації, ні превеликим вкладом праці. У повістях

„Хіба ревуть воли” і „Лихі люди” дав мистецькі, реалістичні малюнки розбурханого села після 1861 року і з тодішнього життя інтелігенції. Прегарні ідилічні образки, розяснюють ці темні краєвиди. Дуже гарний малюнок діточої психології дав Мирний у „Морозенку”, і забавний, сатиричний епізод із поліційного життя у „Ловах”. Панас Мирний за ввесь час своєї літературної праці так пильно зберігав свій псевдонім, що мало хто й знав, що це пише високий урядовець Опанас Рудченко.

Не дорівнював ні Левицькому ні Мирному, як поетичар, Борис Грінченко (псевдонім Василь Чайченко) 1863—1910, але заслуги його, як популяризатора, етнографа й автора дуже великі. Його повісті мали більше виховне, ніж мистецьке значіння. „Соняшний промінь” та „На розпутті” — з життя інтелігенції, „Під тихими вербами” та „Серед темної ночі” — з життя селян. Мистецькі більше вартні його оповідання. Також і в його поезіях переважають мотиви виховно-патріотичні. Не даром підписував себе Грінченко псевдонімом „Вартовий”.

ІВАН ФРАНКО І ГАЛИЦЬКА ЛІТЕРАТУРА.

В Галичині коло року 1880 перемога в боротьбі народовців з так званими старорусинами була по стороні народовців. Мали народовці в своїх руках „Просвіту” й інші товариства, мали театр і пресу, а ,головна річ, мали молодечу енергію і віру в свою слушну справу. За ними лавою ставала молодь. Але незабаром молоді було замало самих народовецьких гасел. Вона почала живо цікавитися питаннями соціально-політичними, стала творитися партія радикальна, а згодом і соціально-демократична. Молодь стала ділитися на народовецьку й поступову. Ідеологом поступовців був Драгоманів. Писав листи, вдаряючи на відсталість і заскорузлість, на етичну недолугість народовців, їздив по Галичині, поширював нові гасла і взвивав до валення старих плотів, що ніби відмежовували Галичину від Європи. Звертався також проти духовенства, хоч з галицьких духовних семінарій виходили цілі кадри молодих, найкращою охотою до праці на народнім полі оживлених духовників. Серед оцих поступовців передове місце зайняв Михайло Павлик, письменник і редактор, що або працював у біді та нужді, або сидів в арешті, — зразок людини, що всеціло посвячується для ідеї. Радикальний рух серед селянства провадив

Трильовський і Данилович, а найвизначніший письменник цієї доби був І в а н Ф р а н к о.

Син сільського коваля, народився в Нагуевичах, коло Борислава, 1856 р. До шкіл ходив у Дрогобичі, університет кінчив у Львові, докторат склав у Відні, а габілітувався у Львові, але катедри не дістав, бо тричі

Іван Франко (1856—1916)

сидів у вязниці та все був під поліційним доглядом. Коли випустили його з вязниці в Коломиї, голодував, і тільки щасливому припадкові треба завдячувати, що з голоду не вмер. Тому то й пізніше, коли він здобув собі європейську славу вченого не могли йому забути „прогріхів” минулого. Але якраз оце минуле збагатило його великий життєвий досвід і дало йому багатий творчий матеріял. Тюрмі завдячуємо його тюремні сонети й чудове оповідання „До сонця”, і загалом оцей нестримний гін до волі, що промовляє мало не з усіх Франкових творів. Сусіству Нагуевич з Бориславом треба приписати всі ті твори, що тематично звязані з бориславським пеклом, так, як лектурі соціальної літератури завдячуємо неодне з інших оповідань

Франка. А все ж таки не Франко реаліст і позитивіст, але Франко романтик, ентузіаст, що поривався як Давид до боротьби з Голіятом, що сподівався без надії і серед зневіри вірив. Цей Франко тягнув молодь за собою і, як Мойсей, провадив її сорок літ по пустині. Трагедією його було те, що сам поборував у собі оцього творчого поета романтика й силкувався бути реалістичним письменником, бо того на його думку вимагав тодішній історичний момент. Висловом оцеї боротьби є його поема „Мойсей”, — не цей біблійний Мойсей опертий на основних студіях, а Мойсей-Франко у боротьбі з довкіллям, і з собою і з — Богом. І якраз оця трагічна боротьба дає Франковій поемі якусь окрему, зворушливу силу, що відроджує й обновлює нас. Чим же в порівнянні з нею реалізм, що силкується представити те, що є, а не дає нам внутрішню, творчу силу, щоб було інакше? Якщо в повістях Мирного, Левицького й Кониського і в драмах Карпенка Карого й Кропивницького є щось тривке й непроминальне, то не буде це їх оповідний ані сценічний хист, тільки оця непоборна, може й не все свідома охота працювати творити, писати й виставляти на сцені, щоб, як нині зле й погано, то щоб завтра було краще й ліпше.

У Франкових творах цієї охоти так багато, як мало в кого. Він був один із перших визначніших українських письменників, що ввесь свій час і всі свої сили посвятив виключно науці й письменству. Дописував до різних своїх і чужих часописів, був членом багатьох наукових товариств, редактував „Літературно-Науковий Вістник” та оснував і провадив свій власний журнал „Життя і слово”. Помер 28 травня 1916 р. у Львові.

Філолог, етнолог, історик, критик і методолог літератури, полеміст, есеїст, монографіст, був Франко ходячим науковим інститутом, але в першу чергу був поетом, автором „Зіяя лого листя” „Semper rego”, „Моїого Измарараду”, „Із днів жур-

б и”, автором поем „Смерть Каїна”, „Панські жарти”, „Вишенський”, „Мойсей” і т. п. У цих творах, як також у збірках оповідань „В потічола”, „Бориславські оповідання” і ін., торкнувся найрізноманітніших соціальних, політичних, філософічних питань і скрізь умів сказати своє, нове слово, скрізь відчиняв перед читачем нові стежки й нові, далекі віднокруги, аналізував душу і вдачу людини, ставав в обороні бідних, покривдженіх і понижених. Письменник-реаліст, дав у „Зівялім листю” зразки найкрашої любовної лірики, склав ліричну драму, в якій елементи народної поезії й інтелігентської лірики звязав у гармонійну цілість. Виробив і розвинув форму й техніку вірша так, що тяжко знайти строфу й ритм, якими не писав би вже Франко. Перекладами, між іншими й Гетеного „Фавста”, збагатив нашу літературу, в „Захарі Беркуті” дав першу від часів Кулішевої „Чорної Ради” історичну повість, що здобула собі велику популярність, а його „Лис Микита” став загально відомою і дуже любленою поемою молоді і — старших. Його драматичні твори „Украдене щастя”, „Учитель” і ін. увійшли в постійний репертуар українського театру.

У творах Франка, таких численних і різноманітних, знайдемо відгуки всіх давніших і сучасних йому літературних напрямів, тимто й не диво, що важко знайти письменника сучасного Франкові, в якого творах не було б його відгуків.

Бачимо їх і в щиріх, безпретенсійних оповіданнях Т. Бордуляка і на бориславських образках Степана Ковалєва (1848—1920), Франкового сусіда, і на новелях Осипа Маковея (1867—1925), визначного лірика, що писав мистецькі образки з життя укр. інтелігенції, повні некусливої сатири й осяні легким дотепом та невимушеним гумором, образки, що так само як його повісті (Залісся, Ярошенко), поезії і літера-

турно-історичні праці не втратили до нині своєї вартості. Франкові впливи позначилися також на повістях Дениса Лукіяновича, на творах повістяра А н-

Олесій Маковей
(1867—1925)

Тимотей Бордуляк
(1863—1938)

Андрій Чайковський (1857—1935)

тона Крушельницького і на побутових романах Андрія Чайковського, що під старість перейшов до популярних історичних повістей і здобув собі дійсно широке коло читачів. Розуміється, це впливи,

які в кожній літературі мали великих авторів, та вони ні раз не зменшують заслуг і значення згаданих письменників. Кожний із них мав своє обличчя і хотів виявити своє творче „я”.

В оборонній позиції до Франкових впливів став Василь Щурат (1871), поет, учений і визначний перекладач архітекторів із чужих літератур; Щурат полемізував із Франком, схиляючися більше до естетизму, ніж до ужитковості літератури.

Таке приблизно становище зайняла й Молода Музза, гурт письменників (Вол. Бірчак, Богдан Лепкий, Петро Карманський, Василь Пачовський, О. Луцький, Ст. Чарнецький, О. Грицай і М. Яцків), що з початком ХХ століття хотіли відновити літературу новими гаслами й напрямами, особливо таким модним тоді символізмом. Одні підносили гасло „мистецтво для мистецтва”, подібно, як за Збручем Микола Вороний, а другі залишалися під стягом „мистецтва для життя”. Підновили форму та збагатили новими надбаннями тематику. Пачовського „Розсипані перли” та повіті й символічні нариси Яцкова, а також пессимістичні поезії Карманського та ціла низка віршів Чарнечького витримали пробу критики й часу.

До „Молодої Музи” був близький літературними змаганнями, хоч не належав до неї Микола Вороний (1871). Перекладач Бодлера, Верлена і Бальмонта, збагатив рідну поезію новими мотивами, космічними й урбаністичними та виступив (1901 р.) з літературним маніфестом, закликаючи письменників шукати нових шляхів, щоб наблизитись до сучасних європейських літератур. Любов, краса і шукання правди — це мав бути терен їх творчости. Вороний, талановитий декламатор, вніс чимало нового в метричну і строфічну будову вірша.

Осторонь від цього руху стояли старі письменники

такі, як І. Грабович, М. Бачинський, і Марко Мурава (Сильвестер Лепкий).

Впливи Івана Франка скоро перейшли й поширилися у Східній Україні. Легше або сильніше позначились вони малощо не на всіх тамошніх письменниках.

Микола Вороний
(* 1871)

Василь Начовський
(* 1878)

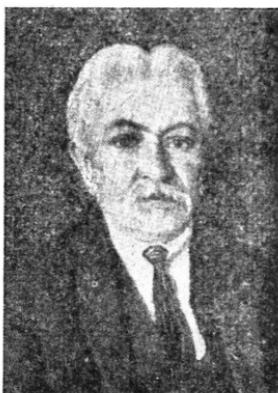
А. Кримський, учений орієнталіст, вдумливий лірик і повістяр, перекладач арабських і перських поетів, Модест Левицький, оповідач, Дмитро Маркович (1849—1920), маляр степової бідноти, Павло Грабовський, лірик і перекладач, засланий на Сибір, Орест Левицький (1849—1922) автор дуже гарних історичних оповідань, Микола Чернявський (1865) В. Леонтович і багато інших, менше толосних, завдячували неодин творчий імпульс Франкові, хоч свого власного обличчя не затратили.

Найталановитішим із наддніпрянських сучасників Франка був Володимир Самійленко, мистець мови і віршової форми, нешаблоновий лірик, сатирик, яких мало, й перекладач, яких теж небагато. З того гурта вийшов також Михайло Коцюбинський

(1864—1913), зразу побутовий-реаліст („Для загального добра”, „Лялечка”), пізніше автор екзотичних оповідань („На камені”, „В путах шайтана”), а врешті творець одинокої в своїм роді повісті „Тіні забутих предків” та чудового „Інтермецца”, де затрачуються межі напрямів, а перед читачем виринає якийсь окремий світ, овіянний подихом високолетної поезії, що його відчув і відтворив Коцюбинський. Жив він у якімсь містичнім звязку з при-

Агатангел Кримський
(* 1871)

Володимир Самійленко
(1864—1925)

родою, боготворив її, як святий Франц із Асижу, але неменш закоханий був у красу людської душі, якої шукав так пильно. Був поетом, що писав прозою. Хоч аристократ духа, мріяв про справжній демократичний устрій, в якім людина могла б виявити всю велич своєї душі. Великий естет, допровадив техніку прози до верхів спроможності, література світа не має кращих літературних засобів від тих, які впровадив Коцюбинський.

Ніраз неподібний до нього другий велітень укр. прози, Василь Стефаник (1871—1937), глибоко

вдумливий анатом селянської душі в кліщах нужди, що витворив свій власний стиль і свою власну форму, щоб у цілій низці коротких, імпресіоністичних малюнків відтворити свій не широкий, але незвичайно глибоко проаналізований стефаниківський світ. Нема такого другого психолога в новелі й нема такого другого віртуоза слова, однаково міцного в діялогах, як і в передачі найскладніших поруходів людського „я”.

Коцюбинський був звязаний із літературою світовою, зрозумілий не лише для словянського, але й для

Михайло Коцюбинський
(1864—1913)

Василь Стефаник
(1871—1937)

германського світа, звідси так багато його перекладів на чужі мови. Стефаник своїків у жадній літературі не має. Виростає просто з землі, з генія народу, із свого Покуття, з села Русова. Деякі його твори просто відстрашують чужинця від нього, такі вони інші тематикою, жахливі, несамовиті і, на жаль — правдиві.

Близький до нього його шкільний товариш Марко Черемшина (Семанюк) (1874—1927), мальляр гуцульського життя, але не такого, як у Федьковича, вільного й лицарського, а прибитого бідою і насильством.

Тоді, як Стефаник майже не торкається еротики, то в Черемшини грає вона важну роль. І лірики в Стефаника мало, Черемшина ж розсипав у своїх оповіданнях перлинину ліричної поезії в прозі. Фабулою не погорджував і в мову свою вплітав чимало із гуцульського діялекту. На око оба вони дуже подібні до себе, але, як приглянутися ближче, то кожний із них має окреме мистецьке обличчя.

Лесь Мартович
(1871—1916)

Марко Черемшина
(1871—1927)

Як Стефаник в однім із своїх оповідань, „Сини”, кинув такий яскравий жмут світла на душу батька-селянина, якому війна забрала синів, що ввесь трагізм великої війни на нашій землі виринає перед очима читача, так Черемшина в кількох оповіданнях (Бодай їм путь пропала, Село вигибає, Перші стріли) дав мистецькі образки того історичного катаклізму.

Обох їх нагадує дещо Лесь Мартович, бистрий обсерватор селянського життя. Малює його натуралистично, не прикрашуючи й не виправдуючи селянина. Знаменитий оповідач, визначався дотепом і немалим сатиристичним хистом.

Стефаник мав і має великий вплив на молодших українських новелістів. Деякі піддаються йому всеціло.

ЖІНКИ-ПИСЬМЕННИЦІ.

Жінки - письменниці, від Марковичевої (Марко Вовчок) починаючи, займають в українській літературі дуже поважне місце. Не відсуваються від своїх товаришів-письменників, часто-густо працюють із ними разом (Марковичева й Опанас Маркович, Куліш і Ганна Барвінок, Чайченко й Загірна), а все ж таки жіночі пера виявляють дещо окремого, свого, питоменного.

І вони здебільша остають під непереможним впливом Франка, але мають крім нього свою власну провідницю Наталю Кобринську (1855—1920), побутову повістярку й оповідачку („Задля кусника хліба”, „Дух часу”), що згодом („Душа”, „Рожа”) перейшла в світ фантастично-містичний. Кобринська мала великий організаційний хист, підняла в повний ріст питання усамостійнення української жінки, виховала собі співробітниць і довела до того, що в останніх часах українське жіноцтво стало першорядним і дуже активними чинником в українськім культурнім та політично-економічнім життю. Климентина Боярська-Попович, К. Малицька, О. Кисілевська, Н. Королева, М. Рудницька, а за Збручем Олена Пчілка та Людмила Старицька, це тільки деякі з тих заслужених письменниць і діячок, старших та молодших віком і діяльністю.

В літературі чолове місце зайняли Леся Українка й Ольга Кобилянська.

Леся Українка (1871—1913), поетка світової міри, високоосвічена й глибоко освідомлена та на красу, як мало хто, вразлива. У ліриці доводить до гармонії особисті й суспільні мотиви. Має сильне почуття міри. Ніколи не буває банальна, а в патріотичних поезіях ніколи не воює пустими кличами, лиш зворушує сильним і глибоко відчутим виразом. Хвора тілом, була як мало

Наталія Кобринська
(1851—1920)

Олена Пчілка
(1849—1930)

який із мужчин-поетів сильна духом (героїзм, це одна з прикмет її вдачі). Скаля її лірики незвичайно широка, від найніжніших порухів чуття до високого патосу. У драматичних поемах і в поетичних драмах („Лісова пісня”, „Камінний господар”, „Ізольда білорука”, „Оргія”), під чужі, здавалося б, далекі нам теми, підкладала й старалася розв'язувати важкі і важні визвольні питання рідного народу. У своїх творах, писаних бездоганним віршем і мистецькою мовою, охопила такі широкі виднокруги, як мало хто з українських письменників, бо й освічена була, як мало хто.

Ольга Кобилянська, буковинка (*1863), авторка прегарних символічних поезій у прозі, оповідань та кількох повістей („Царівна”, „Людина”, „Через кладку”, „Земля”), в яких виводить широкі малюнки з життя інтелігенції та селян, виявляючи нахил до естетизму й духового аристократизму. Зразу писала по-німецьки й друкувала свої твори у віденських та берлінських часописах. Визначаються вони тонкою аналізою психічних переживань, доброю, логіч-

Леся Українка
(1871—1913)

Ольга Кобилянська
(* 1863)

ною будовою, поетичними настроями та прегарними описами гірської природи. Її повість „Царівна”, це перша українська жіночо-психологічна повість. Зображення в ній шляхотна й талановита дівчина в боротьбі з міщанським, ніби інтелігентним довкіллям. У „Землі” дала повість із селянського життя, що своїм задумом далеко відбігає від наших давніших сільських побутових повістей.

З багатьох інших письменниць, крім Олени Пчілки, поетки й авторки оповідань із життя жіноцтва Східної України, Людмили Старицької і Любови Яновської, драматичних авторок, від-

мічу ще справжню, дуже щиру поетку Христю Алчевську, повну туги за красою Дніпрову Чайку з її „Морськими мелодіями”, реалістку Гніду Никорович, повістярку Н. Романович-Ткаченко та Катрю Гриневичеву, поетку й авторку сильних нарисів із переживань галицьких виселенців в таборі в Гмінді („Непоборні”).

Катря Гриневичева
(* 1875)

Уляна Кравченко
(* 1862)

Гриневичева має свій стиль і свою власну форму; безнастанно працює також над своєю поетичною мовою, що й видно в її історичній повісті „Шестикрилець”.

З молодших авторок вибивається Галина Журба, що в повісті „Революція йде” дала мистецький і життєвий образ українського села в часі революції, Дарія Віконська, авторка „Райської Яблінки”, збірки мистецьких нарисів і книги студій „За силу й перемогу”, повістярки: Ірина Вільде („Бе восьма”), і Дарія Ярославська („Полин під ногами”). На старших наддніпрянських письменницях помітний вплив російської літератури, молодші, а зокрема галичанки, цікавляться щораз більше модерними напрямами західно-європейських літератур.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР.

Український театр творить окремий розділ не лише в українській літературі, але загалом у культурному житті українців. Перейшов він кілька етапів у своєму розвитку (релігійний, шкільний театр, театр пансько-дідичівський) аж з початком XIX ст. в Харкові й Полтаві, а в половині того ж століття у Галичині став публичним, громадянським театром. Скрізь стрічався з живим признанням громадянства. З нього вийшла ціла низка великих мистців з творцем модернного театру Щепкином на чолі. Українському театральному поталанило зробити перший вилім в указі 1876 р., силою якого на українську мову наложено печать мовчання. Хоч тієї печаті не зняли з нього відразу, хоч його репертуар дуже обмежили, то все таки український театр був довший час за одиноку трибуну в Росії, з якої лунало українське слово.

Після Котляревського в Полтаві та Квітки в Харкові, великі заслуги для українського театру поклали: Кропивницький, Старицький, Садовський, Саксаганський і Карпенко-Карий. Були вони організаторами, режисерами, ак-

торами й драмописцями. Музична справа стояла під орудою історика й теоретика української музики, композитора Миколи Лисенка, що змодернізував неодну театральну пессу з музикою та написав кілька опер („Різдвяна ніч”, „Утоплена”, „Тарас Бульба”) й одноактову прегарну оперу „Ноктюрн”.

Михайло Старицький (1840—1904) почав свою літературну працю під псевдонімом Гетьманець

Микола Лисенко (1842—1912)

перекладами з російської та й інших літератур. З оригінальними поезіями, і то дуже гарними, писаними зразковою мовою, виступив у львівській „Правді” 1868 р. У сімдесятіх роках присвятив свою працю театрові. Переробив для нього „Не ходи Грицю”, написав драму „Не судилось” та історичні драми: „Облога Буші”, „Остання ніч” і „Маруся Богуславка”. Був знавцем театру і драматургом непересічної міри. У ліриці займає одне з передових місць.

Марко Кропивницький (1841—1910) директор театру й один із найбільших театральних акторів, написав цілу низку драматичних творів („Дай серцю волю”, „Глитай”, „Невольник”, „По ревізії”), дуже життівих і кольоритних, оздоблених фольклорним матерія-

лом, не так вартісних викінченою формою, як тим спечічним первнем, що підбиває слухачів.

Найбільший з них Карпенко-Карий, один із трьох братів Тобілевичів, що всі так дуже заслужилися для українського театру, злагатив драматичну літературу цілою низкою комедій і драм, що належать по нинішній день до залізного репертуару українського

Михайлo Старицький
(1840—1904)

Марко Кропивницький
(1841—1910)

театру. (Бурлака, Бондарівна, Наймичка, Мартин Боруля, Безталанна, Столиця, Понад Дніпром). Творять вони великий кругообраз сільського побуту в Україні, з усім його лихом і горем, з цілою галереєю типів і характерів, бістро підмічених і живо оформленіх для сцени. Цілу силу питань, звязаних із селом, порушує Карпенко Карий, розглядає їх критично, а деколи й силкується відповісти на них. Акція в його творах жива, сумне чергується з веселим, на сцені то плач, то сміх, як у житті. Театр Карпенка-Карого реалістичний, побутовий, із деякими відгуками народовецької романтики. Він хоче не лиш бавити глядачів, але й виховувати їх морально й політично.

Побутовщина ще й дотепер не пережилася в українськім театрі. Виховала вона цілу низку таких акторів, як Затиркевича, Осиповичева, Рубчакова, Юрчак і найбільша з них М. Заньковецька. Була це, так сказати, друга серія корифеїв української сцени (у першій Щепкин, Соляник, Найденова). Крім Кропивницького Старицького, Карпенка-Карого та Франка, Мирного й Лесі Українки писали ще для театру Грінченко, Старицька - Черняхівська, (Сафо, Гетьман До-

Іван Тобілевич
(1845—1907)

Спиридон Черкасенко
(1876—1940)

рошенко), Яновська (На Зелений Клин, Дзвін до церкви скликає), Гнат Хоткевич (Лихоліття), Черкасенко (Казка старого млина, Про що тирса шелестіла), а в Галичині та на Буковині Федькович (Довбуш), Воробкевич (кілька водевілів та мелодрам), Мидловський (Тимко капраль), О. Огоновський (Гальшка Острозька), О. Барвінський (Полуботок), Цеглинський, (комедії і драма „Кара совісти”), а з молодших: Лопатинський (Свекруха), Крушельницький, Николишин („Сам-

сон" і ціла низка інших творів), і врешті В а с и ль П а-
ч о в с ь к и й, автор драматизованої поеми „Сон укра-
їнської ночі” та історичної драми „Сонце руїни”,
що в свою пору викликали велике зацікавлення.

З романтикою, народовством і побутовциною зриває В о л о д и м и р В и н и ч е н к о (1880), найвидатні-
ший свого часу драматург. У своїх оповіданнях, пові-
стях і в 17 драматичних творах він революціонер, який
ненавидить буржуазію та малює її дегенерацію й амо-
ральність. Клясова боротьба стає одною з його улюблених
тем. Він виступає тоді в обороні покривдженого
пролетаря, а проти буржуя звертається із словами обу-
рення й презирства. Радо встригає також в установу
громади й родини, переводить ревізію їх етики, під-
креслючи, що неодно там уже віджило свій вік. Еро-
тика та й полові питання, аж до проституції включно,
це також його улюблена тема. Хоче стати речником
нової соціалістичної моралі. Та поки критикує й руй-
нує старе, виявляє багато сміливості й завзяття, коли ж
хоче нове будувати, то заплутується в сітку своїх вла-
сних заплутаних поглядів і тверджень. На сцені (Гр i х,
Закон, Чорна пантера, Базар, Брехня) лю-
бить незвичайні ситуації, що рвуть нерви, любить
складні й незгармонізовані, а то й роздвоєні характери,
любить діялог, що виблискуює сміливими питаннями
і вражає непередбаченими відповіддями. На мову не
зважає, вона в нього часто-густо так само незгармоні-
зована, як і люди, що балакають нею, а то й неохайна,
вкрита чужим намулом, принесеним з отого підзе-
мелля, до якого сходить автор по щаблях життя, щоб
шукати за його незвичайними проявами. Натуралі-
стичний імпресіоніст, що любить життєвий фермент,
творить імпульсивно, часом безkritично, але з якоюсь
вулканічною, вибуховою силою, яка не зважає на те,
що було вчора, ані що завтра може бути, лиш творить
для розкоші самого творення. Нема мабуть другого пи-

сьменника так мало звязаного з родовою лінією свого письменства і так дуже близького до чужих, модерних авторів. Але нема мабуть також другого такого автора, що його так дуже любила б і так сильно не любила б власна суспільність. Винниченко брав також визначну, досить нещасливу участь у визвольних змаганнях. Як не було б, це одна із найвидатніших постатей українського письменства, справжній епік із широким віддихом і драматург із уродженим почуттям сцени і з розумінням, що таке театр.

ПОЕЗІЯ ДОВОЄННОЇ ДОБИ.

В часах революції 1905 р. виступають три визначні поети: Олесь, Чупринка й Філянський.

О л е с ь, псевдонім Олександра Кандиби (*1879 р.), автор кількох збірок віршів (найкраща „З журбою радість обнялась”), одної збірки сценічних нарисів і одної сатири на політичні теми. В ліриці звязує відгуки романтизму з модернізмом, а в драматичних нарисах символізм з технікою імпресіонізму. Любов жінки, любов батьківщини й палке бажання її визволу — це головні мотиви його творів. Революція 1905 р. відбилася в деяких із них незвичайно сильно й проречисто. Еміграція ослабила його творчість. Олесева лірика чарує нас ніжними настроями і красою форми. Мова його звучна й мелодійна, вірш багатий в алітерації й асонанси зате невибагливі рими. В сатирі бистра підмітливість і дотеп.

М и кола Ф і л я н с ь к и й (*1873), не такий багатий, як Олесь, ані в мотиви, ні в літературні засоби, але за те скучений і зосереджений у собі, в свій жаль за втраченою волею, задивлений, мов у зачаровану криницю. Пише мало, але щось священне, біблійне є в його віршах, добутих з глибини душі, і хоч сумних, та все ж таки, як усі глибини, цілющих. Збірки його ліричних

поезій: „Calendarium”, „Лірика”, „Цілую землю”, — поема „Бузковий кущ”.

Не подібний до них обох Грицько Чупринка (1879—1921), що, мов степовий вітер у хату, влетів у літературу. Мабуть ніодин з поетів, хіба крім Руданського, не віршував так легко. На двох-трьох струнах грав, але таку поліфонію звуків добував із них, що сам був причарований своєю грою. Що було легке, жваве й веселе в народній пісні, це все він одігчив по ній. А все ж

О. Олесь
(* 1878,

Грицько Чупринка
(1879—1921)

таки прочував свій трагічний кінець. У кількох віршах говорить, як то він вийде назустріч смерті й не перелякається її. Прочуття здійснилося. Згинув трагічно 1921 року.

Півтора перших десятиліть двадцятого віку, це той період, коли жили такі мистці українського слова як, Франко, Леся Українка, Коцюбинський, і Кобилянська, коли в силі віку були Стефаник і Черемшина, коли Винниченко й Олесь будили свіtlі надії, коли розвивався театр, преса, критика й літературна полеміка, коли підростав чималий гурт нових молодих сил. Революція в Росії і тісно звязані з нею визвольні споді-

вання кріпили творчу силу. Боротьба між старими й молодими письменниками й напрямами, не ослаблювала її. Така боротьба ніколи й ніде не спричинила лиха.

Японська війна й революція 1905 р. знайшла сильний відгомін у літературі тимбільше, що в Росії злагодніла трохи цензура. Та наближалася велика війна. Напередодні її, 1913 р. не стало Лесі Українки й Коцюбинського.

ЛІТЕРАТУРА ВОЄННА І ПОВОЄННА.

Війна відбилася малощо не на всіх тодішніх письменниках — на тих, що брали в ній активну участь, і на тих, що найшлися на еміграції. Відгуки її зустрічаємо в Олеся, в Гриневичевої, Бабія, Матієва-Мельника, в Галини Журби, в Дудка, Дереша, Голубця, Шкрумеляка, А. Лотоцького, Угріна-Безгрішного, Л. Луцева, М. Заклинського, в простосердечних поезіях Марійки Підгірянки і в ін. До найсильніших відгомонів належать поза фронтом, згадані нариси Гриневичевої, а з фронту — О. Турянського „Позамежами болю”, дантейський образ переживань військової частини, загнаної у такий глухий кут, з якого вже виходу немає.

Декілька поетів і музиків, січових стрільців, як Роман Купчинський, Лев Лепкий, Микола Гайворонський склали цілу низку стрілецьких пісень, що частинно перейшли в народ і збагатили його пісенний репертуар.

Роман Купчинський (*1894) поет-лірик, з витонченою формою вірша й із знанням модерної та давньої поезії, Шашкевича, Старицького, Щоголева, Федъковича, писав дуже живі й потепні „Відгуки дня” в „Ділі” та фейлетони в „Неділі” і дав военну повість „Перед навалою”.

О. Б а б і й теж талановитий лірик, пробував своїх сил у довшій поемі „Гуцульський курінь” і написав повісті: „Останні” та „Дві сестри”, багаті в спомини воєнних ситуацій та переживань.

З поетів слід згадати ще Василя Б о б и н с ь к о г о, що давав теж майстерні переклади і прозаїка Василя С о ф р о н е в а - Л е в и ц ь к о г о („Липнева отрута”).

З розвитком літератури зміняється також літературна критика й історія літератури. На місце заслуженого Єфремова, що міряв літературні твори національною свідомістю письменників, прийшов М. Є в ш а н та М. С р і б л я н с ь к и й (М. Шаповал), що твердо стояли під прапором „мистецтво для мистецтва”, але й індивідуальностей письменників не легковажили. Під кутом національної творчої енергії дивився на авторів і оцінював їх твори визначний журналіст і політичний письменник Дмитро Д о н ц о в . Імпресіоністичну критику хотів дати П. Б о г а ц ь к и й . Б а л е й досліджував психологічну сторінку творчих процесів. Володимира Д о р о ш е н к а цікавили соціальні моменти. Щ у р а т , сам визначний поет, пильно збирав біо- та бібліографічні документи і добував із них цінні матеріали для пізнання авторських облич. П. З а й ц е в працював над життям і творами Шевченка. Степан С м а л ь-С т о ц ь к и й досліджував ритміку Шевченкових творів та аналізував їх зміст способом, як сам казав, філологічним.

Професори К. С т у д и н с ь к и й , Олександер К о л е с с а , Іван Б р и к , Л. Б і л е ц ь к и й , Ярослав Г о р д и н с ь к и й і інші, працювали над історією літератури, кожний на своїй ділянці, а Михайло В о з н я к видрукував три томи „Історії української літератури” до XVIII ст. Філарет К о л е с с а , визначний музиколог, дав цінні висліди своєї праці над етнографією.

Велика світова війна й українська визвольна боротьба спнили систематичну працю, відривали письменників від пера й від книжок, виснажували їх фі-

зично, але зате давали велику силу тем, розбурхували уяву, напружували нерви. Письменники виростали, як гриби по кривавім дощі. Це найбурхливіша доба в розвитку українського письменства. Не пора ще оцінювати її. Бракує ще підготовних праць і — відповідної перспективи.

До поверхневої орієнтації помагають нам ті літературні угрупування за Збручем, що творилися тоді,

Степан Смаль-Стоцький
(1859—1938)

. Олександер Колеса
(* 1867)

розпадалися й зникали. Ось деякі важніші: Спілка селянських письменників „П л у г” (Пилипенко, Кириленко, Сенченко, Копиленко), що виринула в Харкові 1922 р. Спілка „Г а р т” (1923) з відомими вже тоді письменниками: Єлланом, Сосюрою, Хвильовим, Тичиною, Йогансеном, Поліщуком і критиками Куликом та Коряком. Була це, можна сказати, центральна організація. „Вільна Академія Пролетарської Літератури” (Вапліте), Харків 1925 р., до якої увійшли деякі служжани й багато членів інших організацій. „Київська асоціація пролетарських письменників”, 1926 року. Група „Ланка” з Антоненком-Давидовичем, Косин-

кою, Підмогильним та Плужником. Група панфутурристів у Києві (Шкорупій, Слісаренко, Савченко, Ярошенко й інші) під проводом ідеолога панфутуризму, талановитого, але невговканого М. Семенка, що згодом і остався майже одинокий на своїй позиції.

Окремо стояли Зеров, Рильський, Філіпович, Буркгардт. До боротьби, що велася між згаданими гуртами, майже не встрявали, зайняті були своїми белетристичними й критично-аналітичними працями. Відомі вони, як неоклясики.

Павло Тичина (* 1891)

Оде, що члени одної групи переходили згодом до другої, або складали новий гурт, є найкращим доказом, що надто основних різниць між ними не було. Найскрайнішу позицію зайняли були футуристи, із своєю урбаністичною, чи там індустріальною тематикою, та з завзятим нищенням дотеперішньої форми, а навіть мови й правопису.

Із калейдоскопу імен авторів та їх титулів книжок вибивається ціла низка письменників, що заняли в літературі визначне місце. Назовемо лише деяких.

Павло Тичина (* 1891), видав 1918 р. „Соняшники”, збірку поезій, яка і змістом і формою

могла б у кожній, навіть найбагатшій, літературі бути її першорядною оздoboю. За „Клярнетами” пішли: „В космічному оркестрі”, „Сковорода” й „Вітер з України”. Радість національного відродження і смуток громадянської боротьби, вибухи оптимізму й елегійні настрої, захоплення природою й жаль до людини, що вона не є такою, якою могла б бути, все те розплівається у якімсь пантеїстичнім, космічнім ритмі, для якого Тичина вміє підібрати свій власний поетичний вислів, складений із народної символіки й першорядних надбань інтелігентської поетики. Мова його багата й соковита, має таку витончену мелодику, що подібної в нікого не знайти, й таку пластику, таку кольоритність, якої теж дарма шукати... Яка шкода, що покинув шлях, яким ішов *ad astra* і став третьорядним агітаційним поетом!

Яків Саченко (* 1890), почав романтичними поезіями, повними „безмірного жаху” і безнадійного смутку, але в збірці „Земля” перейшов до мотивів подібних, як у Тичини, до сонця й вічного руху, тільки без тих засобів вислову, якими володів Тичина. В пізніших збірках („Анархія”, „Повстання” і ін.) стає революціонером, для якого революція є не засобом, а ціллю.

Ровесник Савченка, Олекса Слісаренко, вийшов із символізму („На березі касталському”), але згодом опинився у футуризмі („Поеми”), виславляючи машину, а зневажаючи „кістки пожовклі” навіть найгеніяльніших поетів. Вправно володіє т. зв. вільним віршем.

Молоденьким хлопцем згинув трагічно Василь Чумак (1900—1919). Залишив по собі лише одну книжечку віршів, „Заспів” (1919), але виявив себе в ній справжнім, і то непересічної міри поетом, із власним стилем, з власною будовою вірша. Особливо гарна його лірика, дуже інтимна й ніжна.

Володимир Сосюра (* 1898), робітник-шахтар, один із революційних борців і один із її звеличників, не таких гучних, як Еллан, а більше вдумливих, хоч

щиро захоплених. Дає перлини лірики, особливо еротичної. Слабші його поеми. Як і Тичина, належить він до поетів минулих, нинішні їх писання не мають уже тієї сили, що давніші.

Василь Еланський (псевдоніми: Еллан, Блакитний), у віршах передав враження кривавих подій революції, переплитаючи лірику резонерством, а вільний

Олекса Слісаренко
(* 1891)

Володимир Сосюра
(* 1898)

вірш старою віршовою формою. У фейлетонах і епіграмах (під псевдонімом Валер Проноза), із злобним усміхом дивиться на життя.

Валеріян Поліщук (* 1897), пускав у світ збірку за збіркою (Соняшна міць, Книга повстань, Ярина Курнатовська, Моя пісня, 15 поем, Під ноги), виявляючи не якібудь поетичні дарування без відповідного літературного освідомлення. Звідси й ті бляшані громи на стару культуру й цей нездоровий передсмак нової (примітивний гедонізм і зневажливе відношення до жінки). Зате краща його інтимна лірика та тлі природи.

Поет значної міри Євген Плужник (1898) багатий душою, свідомий свого „я” і відношення оцього

, „я” до цілого довкілля, до природи, до близьких, до земних і вічних питань. Щирий і правдомовний у своїм поетичнім вислові, вразливий на красу природи, людини й — вірша, дає ліричні твори, оригінальні, незалежні від інших поетів і більш, ніж чиї інші, звязані з тим, що було колись гарне й цінне в українській літературі. (Збірка віршів „Дні”, поеми: „Галілей”, „Канів”).

Буковинець Дмитро Загул (* 1890), ще на Буковині видав дві збірки поезій, „Марія і Мара” та „Мережка”, а, перейшовши кордон, кілька нових („Наш день”, „На грані” й ін.). Перекладав Фавста та поезії Гайне. Романтик, символіст, із нахилом до філософії, знаменито орудує формою.

До високих осягів дійшли неокласики. Між ними передове місце займає Максим Рильський (* 1895). Збірки: „На білих островах”, „Під осіннimi зорями”, „Синя далечінь”, „Крізь бурю й сніг”. Великий мистець форми, з тихим смутком озирається поза себе, а до сучасного приглядається зрівноважено, спокійно. Для нього „лірика є відтворенням минулого в сучасному”. Любить красу й цінить інтенсивну працю думки. Збагатив тематику класичними мотивами. Переклав „Пана Тадеуша” і французьких класиків.

Визначний критик та історик літератури, Павло Філіпович (* 1891), видав збірки поезій „Земля й Вітер” та „Простір” з бездоганною формою і з поважним, рефлексійним змістом. Опанований, тактовний, має сильне почуття міри.

Один з найкращих знавців літератури, Микола Зеров (* 1890) видав збірку майстерних перекладів з римських поетів („Антоній”) і збірку переважно своїх поезій „Камена”, продукт високої поетичної культури.

Володимир Кобилянський (1895—1919), лірик-інтелігент, автор збірки „Мій дар”, помер передчасно.

Неокласики збагатили тематику й дуже заслужилися для культури слова.

З київських поетів останнього десятиліття на передовий плян висунувся Микола Бажан, що в своїх філософічних поемах „Будівлі”, „Розмова серця” і ін. глибоко заторкнув різні проблеми сучасного й минулого. Його висока літературна освіта дала йому змогу,

Михайло Івченко
(* 1890)

Максим Рильський
(* 1895)

може єдиному побіч Рильського, по переході на агітаційну поезію, затримати будьяку літературну форму.

Виняткове місце займає розстріляний 1934 р. молодий Олекса Влизько, співець українського моря і війовничої романтики.

У прозі воєнно-революційного періоду визначилися: Михайло Івченко (*1890), автор „Шумів весняних” та „Імлистю рікою”. Романтик-ідеаліст, навіть тоді, як бере теми з революції і з радянського побуту. Чорною ниткою снується крізь них сумовитий ліризм.

Валеріян Підмогильний, (* 1901), (Твори”, „Третя революція”, повість „Остап Шаптала”), реаліст,

психолог, аналізує соціальні явища й побутові питання. Дав добрий роман про Київ „Місто”.

Гнат Михайличенко (1892—1919), жертва деникінців, лишив кілька оповідань і повість „Блакитний роман”, — спробу синтези розвитку революції в Україні.

Григорій Косинка (1899—1934), імпресіоністичний новеліст, („В житах”), мальляр зревольтованого села, добрий обсерватор життя, пише живою мовою і ефек-

Валеріян Підмогильний
(* 1901)

Микола Хвильовий
(1893—1933)

товно відтворює діялоги, часто-густо заправляючи їх гумором. Згинув розстріляний 1934 р.

Петро Панч (псевдонім), * 1891, повісті „Голубі ешелони”, „Там, де верби”, „Гнізда старі”, оповідання. Малює життя селян і події війни та революції.

Юрій Яновський (* 1902), автор новель та довших оповідань, цікавих однаково сюжетами, як і постатьми героїв, зарисованими різко й пластично. Повісті: Майстер корабля, Чотири шаблі, Вершники. Писав теж поезії про море.

О. Довітний, збірка новель з китайського життя „Тюнгуй” і роман „Американці”. Нині зліквідований.

А. Головко, реаліст, повістяр, дав знамениті повісті: „Мати”, „Можу”, „Бурян”.

Микола Хвильовий (псевдонім), (1893—1933), поет (Досвітні поеми) із впливами імажинізму й футуризму, заки не знайшов власної імпресіоністичної форми. Р. 1923 видрукував „Сині етюди”, новелі, в яких змальовав советський побут у свій власний спосіб, дуже свободно й безпосередньо. Його нариси раз наче спомини, то знов як літературний репортаж, раз кусливі й гіркі, то знов лірично сумовиті, м'які й високе поетичні. Мова рвучка й уривиста, з власною будовою речень. У другій збірці, „Осінь”, більше опанування й більше почуття міри. Психологічна аналіза. Повість „Іраїда” одна з цікавіших в українській літературі. Хвильовий зриває перегороду між письменником і читачем, зневолює до співпраці. Не пливе з руслом, хоче його справити по своїй уподобі... Скінчив трагічно, — цей відновник української прози. Велике значіння мають теж його літературно-політичні памфлети.

Побіч Хвильового й згаданих письменників вибився цілий ряд інших, яких творчість стоїть на рівні справді європейськім. Згадаємо І. Ле („Роман Міжгіря”), Зинаїду Тулуб, що дала знаменитий роман на 1400 сторінок „Людолови”, з часів гетьмана Конашевича-Сагайдачного, далі Юрія Смолича, може найбільшого сучасного українського прозаїка, що написав знаменитий цикл повістей: „Дитинство”, „Наши Тайни”, „Вісімнадцятилітні” й ін.

Немалу популярність, з мільйоновим накладом, здобув собі й знаменитий гуморист Остап Вишня.

З драматургів найвидатніший Микола Куліш, що дав, м. ін., дві знамениті драми: „Народній Малахій” і „Міна Мазайло”, з сатирою на т. зв. українізацію України.

*

По другім боці греблі, в Галичині й Волині, література не розвивалася так буйно та бурхливо. Скінчився „дужий помах крил”, з піднебесних летів прийшлося сідати на землю. Старші письменники верталися по війні до своїх варстатів праці при часописах та журналах, при „Ділі” та „Літературно-Науковім Вістнику”, при „Про-світі” і в Наук. Товаристві імені Шевченка.

О. Маковей видав нову, гарну збірку оповідань „При жму реним оком”, Чайковський пра-

Остап Вишня (* 1889)

цював над популярними історичними повістями; на тім полі працює також Вячеслав Будзиновський, Юліян Опільський, журналіст Осип Назарук і Богдан Лепкий, автор трилогії „Мазепа” і численних збірок поезій та оповідань. Опрацював також 5-томове видання творів Шевченка і 3-томове Марка Вовчка з життєписом авторки, до якого, між іншим, користувався матеріалами, зібраними Доманицьким. По повороті до краю видав Лепкий декілька повістей, як „Сотниківна”, „Веселка над пустарем” і ін.

Стефаник, по довшій мовчанці видав нову збірку оповідань „Земля” (1926 р.), одну із найцінніших літературних появ нашого віку, в якій особливо

сильне враження робили й роблять „Сини”. Нові збірки оповідань з новою тематикою дав також Марко Черемшина. Не кидала пера й Ольга Кобилянська, перебуваючи заєдно в своїх рідних Чернівцях. Емігрант Федір Дудко написав кілька повістей: „Чортний”, „Квіти і кров”, „На згарищах”, „Прірва”. З емігрантів визначалася також Наталена Королева, авторка оповідань „Інакший світ” і „Во дні они”, цінної автобіографічної повісті „Без кориння”. Жила вона заграницею, але свої твори друкувала у Львові (в журналі „Дзвони”). Заграницею, в Чехословаччині, жив цілий гурт наших письменників-емігрантів, як ось Степан Масляк, син поета Володимира Масляка, автор великої поеми „Пролом” і багатьох поезій. Небуденний поетичний хист виявив О. Стєфанич і О. Ольжич, син поета Олеся, автор збірки „Рінь”, з бездоганною формою і з небанальним змістом. У Празі, а пізніше в Варшаві жив і творив Євген Маланюк (* 1897), що в своїх збірках „Стилет і стилос”, „Гербарій”, „Земля й залізо”, „Земна мадонна”, „Перстень Полікрата”, впровадив нові мотиви й настрої та нову віршеву форму. Цінні також його літературні студії, що входять глибоко в аналізу народної психіки. У тім напрямі працював інтенсивно теж Юрій Липа, автор сильних образів із визвольної боротьби у збірці п. н. „Нотатник” і нарисів „Бій за українську літературу”. Із талановитих емігрантів з-під Польщі висувається в передові лави Юрій Косач, поет і прозаїк, що написав замітне оповідання „Змія” та ряд новель, зібраних у збірці „Клубок Ариядни” і „Чарівна Україна”. Нової форми для прози шукав також талановитий новеліст Андрій Рижаник із съкій, що належав до варшавського літературного гуртка, який 1933 р. став видавати літературний неперіодичний журнал „Ми”. Із талановитих поетів годі не згадати Леоніда Мосенда за та Богдана Кравцева, а з поеток Н. Лівицьку-

Х о л о д н у (збірки „Вогонь і попіл”, „Сім літер”) та Олену Телігу.

На Волині з'явився письменник широкого епічного віддиху Улас Самчука, автор повісті „Волинь”, яка скоро й здобула собі загальне признання у своїх і в сусідів. (Це одна з найзамітніших літературних появ останніх літ, та епопея Волині).

І на Закарпатті література в останніх часах ступила на нові шляхи, стала і своєю формою й духом

В. Гренджа-Донський (* 1897)

суюто народньою, та може похвалитися нині такими письменниками, як В. Гренджа-Донський, Зореслав (о. С. Сабол, ЧСВВ) і І. Колос.

Велику втрату заподіяла українській літературі смерть Богдана Ігоря Антонича (1909—1937), автора ліричних збірок „Привітання життя”, „Три перстені”, „Книга Лева” й лібрета до опери Антона Рудницького „Довбуш”, якого не скінчив. Мав він свій поетичний погляд на світ, своє почуття вірша, своє багатство порівнань. Вглиблювався в питання життя й існування, не затрачуючи при тім молодечого темпераменту.

Любив свою Лемківщину й був її найкращий представник у літературі. Втрату його можна порівняти

з давнішою подібною втратою, а саме з передчасною смертю Олександра К о з л о в с ь к о г о (1876—1898), що лишив тільки одну збірку поезій „Мірти й кипариси”, але й нею зазначив незатертий слід по собі в рідній літературі.

Всі ті молодші й наймолодші письменники та деякі інші, що про них покищо не згадую, внесли чимало нового в літературу, поширили сюжети, виробили віршеву техніку, вийшли поза село в широкий світ, ген, далеко, за море (Я б л о н с ь к а, Л е в и н с ь к и й), звязали пластику з віршем (С. Г о р д и н с ь к и й), збагатили вірш асонансами, тематику політичними питаннями, мольову тонацію пригасили сильними, бойовими й революційними акордами. Навіть їхні еготичні ліричні поезії пройняті почуттям недолі рідного краю й народу.

Навіть у найтяжчих часах письменники не опускали рук і не ломили пера, лише витривало працювали на полі свого рідного письменства. З побоєвищ, з тaborів, з вязниць верталися під свій прапор, маючи перед очима незабутній образ свого великого попередника Тараса Шевченка й його десятилітній побут на засланні.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ Й ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА

Старий і середній період української літератури досліджували: М. Максимович, М. Костомарів, П. Куліш, М. Драгоманів, В. Антонович, П. Житецький, К. Михальчук, Сумців, Степан Смаль-Стоцький, Омелян Огоновський, О. Левицький, І. Франко, М. Петров, А. Кримський, Олександер Колесса, К. Студинський, Перець, С. Єфремов, В. Щурат, М. Возняк і ін.

Один із перших, що в своїх дослідах користувався історичною методою, був І. Могильницький, член гр.-кат. капітули в Перемишлі; він написав по-польські „Розправу о язиці рускім” (1829 р.).

Вибрав він твори, що мають українські прикмети і відділив їх від московської літератури. Боронив тези самостійності української мови і в тій мові створеної літератури перед наступами приклонників одної, спільнотної мови, цебто російської і одної спільної літератури.

З того боку виявив він багато більше рішучості й послідовності ніж Бодянський, Метлинський, О. Котляревський, а навіть Костомарів та Куліш, що все ще йшли на переговори про якусь там мову для домашнього обихода й мову з повними правами, як інші світові мови державних народів.

Найкращим доказом такого хиткого становища була Петрашенкова історія нашої літератури, написана по-російськи й видрукована в Варшаві 1861 р. Слідами І. Могильницького пішов Яків Головацький (1814—1888), товариш Маркіяна Шашкевича, пізніше професор львівськ. університету. Його три вступні виклади не втратили по нинішній день своєї наукової стійності, так само, як і замітки про „руську літературу” його товариша Івана Вагилевича. На жаль, оба вони зневірилися пізніше в свої національні ідеали. Тому то так прихильно прийняли українці працю Прижова про Україну в її літературі (1869), а ще більше нове видання Пипіна й Спасовича „Історії слов'янських літератур” (1879), в якім історію української літератури опрацьовано, як окреме культурне явище. А все ж таки навіть і там старий період нашої літератури представлено, як спільний дорібок нашого й російського народу. Ентузіастична розвідка П. Свенціцького про укр. літературу XIX. ст. і його начерки літературного руху русинів („Ateneum”, 1885) більшої наукової стійності не мали. Мали її натомість Петрова „Очерки істории украинской литературы XIX столѣтія” (Київ, 1884). Основну рецензію (Отзив) на них написав Даšкевич. „Очерки” Петрова „Отзив” Даšкевича стали на довгі літа основними книжками для вивчення української літератури XIX. століття, хоч і вони нині вимагають деяких поправок. От, напр., Петров занадто узалежнює розвиток української літератури від російської і замало відчуває її зв'язок із народною літературою. Даšкевич натомість один із перших, якщо не перший, вказав на органічний зв'язок української літературної творчості з розвитком європейської творчої думки взагалі.

Першою повною історією літератури, написаною

українською мовою, є „Історія літератури рускої” Омеляна Огоновського (Львів 1887—1394) в шістьох томах, від найдавніших часів, аж до часів автора, написана з великим вкладом праці, з численними біографіями й бібліографними матеріалами, з соціально поданими змістами творів і критичними замітками про них, словом, незрівняна, як літературний архів, до якого мусить раз-у-раз заглядати всякий дослідник української літератури.

Але Огоновський, знаменитий граматик, не мав критичного літературно-мистецького хисту й не вмів цей величезний матеріал, який він із таким накладом праці призбирав, улаштувати пляново, висуваючи наперед щонайцінніші твори, а менше вартні вміщуючи на дальшім пляні, стару, княжу літературу опрацював він найкоротше і найменше критично, за виїмком хіба „Слова о полку Ігоревім”, якого був безконкурентійним знавцем.

Коцковський, Остап Терлецький, О. Колесса, Б. Грінченко, І. Франко, К. Студинський, О. Маковей, В. Щурат і багато інших працювали пильно й невпинно над поодинокими літературними питаннями. Року 1910 з'явилася Франкова Історія української літератури, що завела сподівання не тільки вчених, але читацького суспільства взагалі. По знаменитім короткім огляді українського письменства, що його зготовив Франко для російського лексикону Єфрон а, всі сподівалися ще кращої й багато більшої праці. Тимчасом Франко дав книжку нерівну й не вільну від похибок.

В роках 1907—1908 появляються Ол. Грушевського начерки п. н. „З сучасної української літератури”, майже рівночасно Лотоцького: „Демократическая литература” (Русская Мысль, 1907), Русової „Укр. література въ XIX вѣкѣ”, Олександра Барвінського зна-

менитий „Огляд українсько-руської літератури” (1910), Богдана Лепкого двотомний нарис укр. письменства. Велику популярність здобуває собі література Єфремова, що в скорім темпі, як на таку наукову книжку, з'явилася в чотирьох виданнях. Єфремов висуває наперед постулат корисності літературних творів, а замало уваги присвячує питанню мистецтва в письменстві. Року 1920 починає друкувати Михайло Возняк свою Історію укр. літератури, у трьох томах, яку допровадив до другого відродження, впроваджуючи дуже багато нового і дуже цінного матеріалу. Незвичайно старанно опрацьована також бібліографія й синхроністичні таблиці та влучно підібраний ілюстраційний матеріал. Виклад ясний і спокійний, без полемічних скоків на боки.

Але на найтвірших основах збудована історія нашої літератури великого нашого історика М. Грушевського, що в своїй праці звязав, як можна найкраче, розвиток нашої літератури з розвитком культурного життя нашого народу. Це праця, якої міг би нам позаздрити кожний культурний народ.

Р. 1927 з'явився Дорошкевича „Підручник історії української літератури”, що з марксівського погляду розглядає українське літературне минуле. Двадцять пять літ цього минулого розглянули Лебідь і Рильський у виїмках із творів багатьох письменників (Київ, 1926).

Крім підручника Дорошкевича варто згадати ще підручники до літератури В. Коряка та Шампрая (теж з марксівського погляду та праці Щепотєва) Рудика в Східній Україні, а в Західній короткий курс української літературної Радзікевича (дотепер два видання).

Багатими жнівами повеличатися може наша монографна література.

Найбільше позицій виказує шевченко з наукою. Найцінніше видання його творів появилося в Варшаві, в Українськім Науковім Інституті, в XV. томах, за редакцією Павла Зайцева.

Велике значіння для культурного розвитку народу взагалі, а для літератури зокрема, має поява першої нашої енциклопедії, книги знання у трьох великих томах.

Літературна критика може повеличатися такими іменами, як: Куліш, Драгоманів, Франко, Маковей, Щурат, Євшан, Крушельницький, а з молодших: Зеров, Донцов, Маланюк, Лука Луців і багато інших. До літературних явищ підходять вони з різного погляду, примінюючи в своїх працях різні наукові методи, нераз дуже далекі від себе, на чім може й тратятъ поодинокі письменники, але користає літературна критика, що хоче стати окремою літературною ділянкою, окремим письменницьким „жанром”.

ПОЯСНЕННЯ ДЕЯКИХ ЧУЖИХ СЛІВ

алітерація	— рівнозгучність
асонанс	— неповна рима
агіографія	— опис життя і прославлення святих
гедонізм	— напрям, що за ціль життя вважає приємність
гномічність	— повчальність
глоси	— пояснення
еготизм	— особистий підхід до всіх справ
еманація	— випливання, виявлення
евфонізм	— милозвучність
імажинізм	— напрям у російській поезії, що брав за основу образ (лат. <i>imago</i>)
імпресіонізм	— мистецький напрям, в якім мистець чи поет стойть під впливом вражень (імпресіоніст), підчинаючись їм, — у противагу імпресіонізму стойть експресіонізм, де навпаки, мистець накидує творові своє я і свій власний спосіб бачення
інтермеццо	— інструм. гра між двома діями опери чи драми
монізм	— визнання єдиної основи в якісь сфері, напр., єдиної методи пізнання в науках
олігархія	— форма правління, при якій влада знаходиться в руках небагатьох
позитивізм	— система філософії, що приймає як джерело знання тільки змисловий досвід.
поліфонія	— багатоголосся
футуристи	
й панфутуристи	— мистці, що творили фантастичне мистецтво майбутнього (від лат. <i>футурус</i>)

З М И С Т:

Початки української літератури	3
Слово про Ігорів похід	13
Галицько-волинська література	17
Нові подихи в літературі	25
Література козацької доби	38
Відродження української літератури	51
Шевченко та його доба	59
Письменство Західної України	67
Пошевченкова доба	75
Іван Франко й галицька література	87
Жінки-письменниці	97
Український театр	101
Поезія довоєнної доби	107
Література воєнна і повоєнна	110
Історія літератури й літературна критика	124

Завважені похибки

Стор.	Рядок	Надруковано:	Має бути:
3	5	згори Але внук Олега	Але внук Ольги
23	3	згори року 1250	року 1850
34	14	здолу та знайомили	та знайомила
38	1	згори без остаточної	від остаточної
49	8	здолу Климів, що 1824 р.	Климів, що 1724 р.

АЗБУЧНИЙ ПОКАЗНИК

деяких творів і прізвищ авторів, що згадані в книжці.

Алчевська 100
Антонич 122
Антонович 75, 82, 124
Антоній Марко 42
Артемовський-Гулак 56
Бабій 111
Бажан 117
Балей 111
Баранович 40
Барвінок Г. 78
Барвінський Володимир 72
Барвінський Ол. 71, 104, 126
Барвінський Осип 72
Бачинський 93
Біблія Острозька 29
Білецький Л. 111
Бірчак 92
Бобинський 111
Богацький П. 111
Бодянський 57, 124
Бордуляк 90
Боровиковський 56
Боярська-Попович 97
Брик І. 111
Броневський 40
Будзиновський 120
Буркгардт 113
Величко 45
Винниченко Волод. 105
Вишеньський 41
Вишня 119
Віконська 100
Вільде Ірина 100
Вовк 83
Возняк 111, 124
Воробкевич Григорій (Наум Шрам) 72
Воробкевич Із. 74, 104
Вороний 92
Влизько 117
Галятовський 40, 44
Гізель Інокент 35
Глібів Леонід 80

Головацький 125
Головко 119
Горбаль Кость 70
Гординський Св. 123.
Гординський Я. 111
Грабович 93
Грабовський 93
Гребінка 57
Грабінка 45
Грек Максим 26
Гриневичева Катря 100
Грицай 92
Грінченко Б. 86, 104
Грушевський М. 127
Грушевський Ол. 126
Гаватович 35
Гренджа-Донський 122
Данило Ігумен 10
Дашкевич 125
Дніпрова Чайка 100
Доленга-Ходаковський 59
Донцов 111, 128
Дорошкевич 125
Досвітний 118
Драгоманів 82, 83, 124
Дудко 121
Думи 50
Елланський 115
Євангелія Остромирова 5
Євшан 111, 128
Єфремов С. 124, 127
Житецький П. 82, 124
Журба Г. 100
Загул Д. 116
Зайцев 111, 128
Заревич Ф. 70
Згарський Є. 70
Заточник Данило 15
Збірник Святослава 5
Зеров 113, 116, 128
Зореслав 122
Івченко 117
Іларіон 7

- Індикоплов Косма 5
 Карманський 92
 Карпенко-Карий 101, 103
 Квітка-Основяненко Г. 55
 Кирило II. 19
 Кисілевська Олена 97
 Климів 49
 Климкович К. 70
 Княгинецький 40
 Кобилянська О. 99, 121
 Кобилянський В. 116
 Кобринська Наталія 97
 Ковалів 90
 Козловський Ісая 34
 Козловський О. 123
 Колесса Ол. 111, 124
 Колесса Ф. 111, 124
 Колос І. 122
 Кониський Ол. 84
 Кониський Ю. 35
 Копинський 34
 Копистинський 34
 Королева Н. 97, 121
 Коряк 127
 Косач Ю. 121
 Косинка 118
 Космографія 5
 Костомарів М. 57, 124
 Котляревський І. 51
 Котляревський О. 124
 Косів 34
 Коцювський 126
 Коцюбинський 93
 Кравцов Б. 121
 Кравченко У. 71
 Крижанівський 121
 Кримський 93, 124
 Кропивницький 101, 102
 Крушельницький А. 91, 104, 128
 Куліш Микола 119
 Куліш П. 76, 124, 128
 Купчинський 111
 Ле І. 119
 Левинський 123
 Левицький М. 93
 Левицький-Нечуй 84
 Левицький О. 9, 124
 Леонтович 93
 Лепкий Б. 92, 120, 127
 Липа Ю. 121
 Лисенко 82, 102
 Лівицька-Холодна 121—2
 Лобасевич 50
 Лопатинський 104
 Лукіянович 91
 Луців Л. 128
 Маковей 90, 120, 128
 Максимович М. 24
 Маланюк 121, 128
 Малицька К. 97
 Маркович О. 78, 93
 Марковичева 78
 Мартович 96
 Масляк В. 71
 Масляк С. 121
 Метлинський А. 56, 124
 Мирний 85
 Мисайл 20
 Михайличенко 118
 Михальчук 82, 124
 Могила Петро 32
 Могильницький Антін 69
 Могильницький Іван 67, 124
 Монах Яків 9
 Мономах Володимир 12
 Мордовець 82
 Мосенда 121
 Мурава 93
 Назарук 120
 Науменко 82
 Негалевський 27
 Нестор 8
 Николишин 104
 Никорович Г. 100
 Огоновський Ом. 70, 124, 126
 Олесь 107
 Ольжич О. 121
 Опільський 120
 Палєв 5, 20
 Панч 118
 Патерик Печерський 10
 Пачковський 92, 105
 Перетць 124
 Петрашенко 125
 Петренко 58
 Петров М. 124, 125
 Печерський Теодосій 8
 Пилип 125
 Підмогильний 117
 Писаревська 58
 Пісня о воєводі Штефані 23
 Плужник 115
 Повість про побіду кн. Острозького 23
 Подолинський 83
 Полетика 46
 Поліщук Валеріян 115
 Потебня 82

- Потій 40
Прижов 125
Прокопович Т. 35, 43
Псьолівна 57
Пчілка Олена
Радзікевич 127
Радивилівський 44
Рильський М. 75, 113, 116
Рогатинець 40, 42
Розмова Великоросії 7
Романович-Ткаченко Н. 100
Ростовський 35
Руданський Ст. 80, 81
Рудик 127
Рутський 40
Савченко Я. 114
Садовський 101
Сакович 34
Саксаганський 101
Самійленко 93
Самовідець 44
Самчук 122
Сафонович 35
Свєнціцький Павлин 70, 125
Свидницький 80, 81
Серапіон 19
Сковорода 46
Скорина Франц 25
Славинецький 35, 42
Слісаренко 114
Слово про Ігорів похід 13
Смаль-Стоцький 111, 124
Смолич 119
Смолятич Клім 8
Смотрицький М. 2, 5, 40, 42
Сосюра 114
Софронів-Левицький 111
Спасович 125
Сріблянський 111
Ставровецький 35
Старицька Людмила 97
Старицька-Черняхівська 104
Старицький Михайло 101, 102
Статут Литовський 22
Стефаник 94, 120
Стефанович О. 121
Стороженко Олекса 80
Студинський 111, 124
- Судебник Казимира 22
Сумців 124
Танячкевич Данило 70
Терлецький О. 126
Тичина 113
Трофимович 35
Тулуб З. 119
Туптало 43
Турівський Кирило 7
Тустановський Арсен-Зіз 35
Тишинський 28
Українка Леся 98
Устянович Корнило 70
Устянович Микола 69
Федорович Іван 29
Федъкович О. 72, 104
Филипович 113, 116
Фізіолог 5
Філянський 107
Франко 88, 124, 128
Хвильовий 119
Хоткевич Гнат 104
Хроніка літ.-руська
Хроніка супрасльського моя. 23
Хронограф 5, 20
Цеглинський 104
Чайковський 91, 120
Чарнецький 92
Черемшина 95, 121
Черкасенко С. 104
Чернявський 93
Чубинський 82
Чужбинський 57
Чумак 114
Чупринка 108
Шамрай 127
Щепотьєв 127
Шашкевич В. 70
Шашкевич М. 67
Шевченко 60
Шестоднєв 5
Шнайдер Юлія 71
Шоголів 57
Щурат 92, 111, 124, 128
Яблонська 123
Яновська Любов 99, 104
Яновський Ю. 118
Ярославська Дарія 100

9. I. 1942

